

30

BRNO V MINULOSTI A DNES

PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM
A VÝSTAVBĚ BRNA

B | R | N | O

Statutární město Brno
Archiv města Brna
Brno 2017

B | R | N | O

© Statutární město Brno, Archiv města Brna, 2017

Redakční rada: PhDr. Libor Blažek (odpovědný redaktor),
Mgr. Radana Červená, Ph.D. (výkonná redaktorka), Mgr. Jana Čermáková, Mgr. Tomáš
Dvořák, Ph.D., PhDr. Aleš Filip, Ph.D., Mgr. Milena Flodrová, Mgr. Jindřich Chatrný,
PhDr. Hana Jordánková, Mgr. Jiří Mitáček, Ph.D., Mgr. Karel Mlateček, Ph.D.,
Mgr. Aleš Vyskočil, Ph.D.

ISBN 978-80-86736-56-3

ISSN 0524-689X

OBSAH

- 9 *Editorial*
- 11 DANA ZAPLETALOVÁ
Stav poznání raně středověkého hradu Brna
- 57 HANA JORDÁNKOVÁ — LUDMILA SULITKOVÁ
Komunikační role brněnských náměstí od středověku do konce 18. století
- 87 PETR HOLUB
Poznatky k lokalizaci cihlářských podniků na historických předměstích Brna
- 115 MAREK PEŠKA — DAVID MERTA
Ke stavebním dějinám domu Jánská 2 (dům U Červeného raka) v Brně
- 127 HANA STUDENIČOVÁ
Kantoři, varhaníci a věžní u Sv. Jakuba v Brně v 16. století
- 147 JANA JANIŠOVÁ
Půhon jako základní procesní institut moravského zemského práva v dlouhém 16. století (Problematika tzv. půhonu zátkyně a povinnosti královských měst na příkladu města Brna)
- 185 ZDENĚK VOSTRÝ
Brněnská práva vinohradních hor
- 215 ANNA GROSSOVÁ
Stříbrník Johann Christian Fischer. Drobná skica k historii zlatnického řemesla v Brně v 18. století
- 233 JAKUB HUŠKA
Konfirmace cechovních pořádků v 17. a 18. století na příkladu brněnských a olomouckých korporací
- 251 HANA JORDÁNKOVÁ — ALENA KALINOVÁ
K osobnostem brněnského kulturního života. MVDr. Josef Dostál (1894–1970)
- 271 ROBERT MEČKOVSKÝ
Václav Dvořák, brněnský mecenáš a sběratel umění
- 301 MIROSLAV EISENHAMMER
Studenti brněnských průmyslových škol v Technische Nothilfe 1943–1944

- 335 JANA KŘEHLÍKOVÁ
*Migrace českých obyvatel na jižních předměstích Brna
v prvních měsících po druhé světové válce*
- 357 MIROSLAV JEŘÁBEK
K počátkům historie vojenského krytu na Husově ulici v Brně (1944–1948)
- 383 RADEK SLABOTÍNSKÝ
*Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce v Brně v letech
1948–1953. Kapitola z počátků brněnského hospodářského archivnictví*
- 437 *Zusammenfassung*
- 461 *Seznam autorů*
- 463 *Forma odevzdání příspěvků do sborníku Brno v minulosti a dnes*
- 469 *Forma bibliografických záznamů pro poznámkový
aparát sborníku Brno v minulosti a dnes*
- I *Barevné přílohy*

DANA ZAPLETALOVÁ

STAV POZNÁNÍ RANĚ STŘEDOVĚKÉHO HRADU BRNA

Summary: The article deals with the knowledge concerning the early medieval Brno castle. This castle was an important centre of power in Moravia as early as in the first half of the 11th century, and the appanage branch of Přemyslids resided here for a certain time. It was situated in a lowland location of the historical cadastre of Old Brno and had, similarly to other contemporary castles, fortifications made of earth and wood. The constructions were made of wood and earth and the castle was divided into several areas — the main residential area and adjacent, non-residential areas. The precise form of this castle was erased by the subsequent constructions, but the long-term archaeological research has brought enough evidence showing that the oldest castle in Brno was situated in this location. An important change in the structure of the city occurred in the history of Brno in the course of the 12th century. The settlement below the southern part of the historical town centre came into existence and the Romanesque St. Peters church was built as well. It was probably in relation to these changes that the residential area, castle authorities, castle market and a part of the non-residential castle areas were moved to a new location. However, Brno continued to be an important royal castle in the 13th century as well as after the town was established.

Keywords: Brno, early Middle Ages, princely castle, residence, topography, castle authorities, town

Poté, co vyšel první díl nových *Dějiny Brna*,¹ domnívala jsem se, že byla problematika raně středověkého brněnského hradu představena natolik podrobně a srozumitelně, že již v nich publikovaný základní model poznání zůstane bází dalšího výzkumu. Jaké však bylo moje překvapení, když jsem četla naprosto „alternativně“ pojatý článek Františka Zřídka-veselého.² S podobným příspěvkem autor vystoupil již v roce 1998³ a nyní ho aktualizoval. K tématu se ovšem nedávno velmi „alternativně“ vyjádřili i další autoři.⁴

Všechny Zřídka-veselého články mají společný nedostatek: nejsou založeny na pramenech, ale na názorech převzatých z nereprezentativního výběru sekundární literatury. Ne vždy jsou také tyto názory převzaty přesně. To do značné míry platí i pro ostatní výše citované texty. Jediný písemný pramen, který autor akcentuje, je listina Jana Lucemburského z června roku 1312,⁵ kterou dnešní bádání již právem za směrodatnou pro hledání brněnského hradu nepovažuje.

Zároveň s chronologicky druhým článkem F. Zřídka-veselého byly ovšem otištěny další příspěvky k dané problematice.⁶ Mezitím také vyšel ještě druhý díl *Dějiny Brna*,⁷ kde je otázka brněnského hradu vylíčena opakovaně podle vkusu, znalostí a názorů jednotlivých autorů, kteří se jí v kapitolách a podkapitolách knihy dotkli.⁸ Závěry se neshodují ani vzájemně mezi sebou, natož pak se závěry příslušné kapitoly prvního dílu, o dílu sedmém nemluvě.⁹ Navíc se v této problematice neorientuje ani

- 1 Srov. *Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku*. Red. Rudolf Procházka. Brno 2011.
- 2 Viz Zřídka-veselý, František: *K otázce knížecího hradu na Starém Brně*. Vlastivědný věstník moravský (dále jen VVM) 65, 2013, s. 5–13.
- 3 Srov. Týž: *Staré Brno a knížecí hrad*. VVM 50, 1998, s. 3–13.
- 4 Viz Týž: *Význam listiny Jana Lucemburského pro lokalizaci brněnského knížecího hradu*. In: Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové. Ed. Radana Červená. Brno 2015, s. 83–96; Cendelín, Dušan: *Brněnský brod. Sedm glos k vývoji raně středověkého Brna z pohledu viatiky*. VVM 61, 2009, s. 311–328; Flodrová, Milena: *K lokaci původního Brněnského hradu (z poněkud jiného pohledu)*. In: Generosum labor nutrit. Sborník k počtě Bohumila Samka. Eds. Petr Kroupa, Eva Dvořáková. Brno 2010, s. 17–39.
- 5 Srov. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Band 6. Vom Jahre 1307–1333* (dále jen CDM VI). Red. Joseph Chytil. Brünn 1854, č. 58, s. 42–43.
- 6 Merta, David — Sedláčková, Lenka: *Druhá starobrněnská rotunda*. VVM 56, 2013, s. 14–34; Unger, Josef — Procházka, Rudolf: *Archeologie a chrám sv. Petra a Pavla v Brně*. Tamtéž, s. 14–26.
- 7 Viz *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Red. Libor Jan. Brno 2013.
- 8 Wihoda, Martin: *Brno knížecím sídlem*. In: *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Red. Libor Jan. Brno 2013, s. 19–32; Jan, L.: *Rotunda neznámého zasvěcení na Starém Brně*. In: Tamtéž, s. 663–664; Týž: *Kostel Panny Marie na Starém Brně*. In: Tamtéž, s. 664–667; Týž: *Kaple sv. Prokopa (a Oldřicha) na Starém Brně*. In: Tamtéž, s. 669–671; Týž: *Kapitula u sv. Petra (a Pavla) na Petrově*. In: Tamtéž, s. 673–690; Šlancarová, Věra — Procházka, R.: *Sakrální a reprezentativní architektura*. In: Tamtéž, s. 779–780.
- 9 Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, Dana: *V raném středověku*. In: *Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku*. Red. Rudolf Procházka. Brno 2011, s. 447–553. Jakkoli ani v této kapitole není důsledně odlišeno, či názor z autorského tria se v konkrétních případech právě prezentuje. *Dějiny Brna 7. Umělecké památky. Historické jádro*. Red. Jiří Kroupa. Brno 2015, s. 202–203.

část zainteresovaných archeologů.¹⁰ To vše po mém soudu poznání raně středověkého Brna znejasňuje více, než jak to činí pouhé dnešní deficity poznání. Proto se pokusím znovu představit počátky Brna tak, aby se co možná nejvíce blížily výpovědi dostupných pramenů, a poskytnout odborné i laické veřejnosti nejdůležitější údaje pro základní orientaci v tématu.

CO PŘESNĚ HLEDAT

V prvé řadě budiž řečeno, že ne všichni badatelé, kteří se k problému vyjádřili v odborném tisku, si vůbec uvědomují, cože se to vlastně hledá. Tedy důležité moravské správní centrum se všemi příslušnými funkcemi v rámci hradského obvodu a údělu. Tyto funkce máme pro Brno buď písemně doloženy, nebo je lze s velkou mírou jistoty předpokládat jako nutné podle situace na jiných soudobých hradech. Zároveň se hledá knížecí a později markraběcí rezidence, jež v rámci tohoto centra bude představovat hlavní, tzv. rezidenční areál. Že hledáme právě takovýto útvar, o tom svědčí všechny písemné prameny, jež vypovídají přímo či nepřímo o Brně a brněnském údělu, respektive provincii v 11. až počátku 13. století, eventuálně i o úředlné větvi. Měl by jim tedy po stránce chronologické a funkční odpovídat i archeologický projev. Hledáme pak hradiště, tedy zaniklý hrad raného středověku, respektive sídelní aglomeraci s prokazatelnými centrálními funkcemi, jež by se měla (a to je poměrně důležité!) jmenovat Brno. A zde je nutno zdůraznit, že se nejdůležitější raně středověké hrady co do funkcí podobají mnohem více vrcholně středověkým městům nežli vrcholně a pozdně středověkým hradům coby stavbám s dominující vojenskou funkcí.¹¹

Jak takovéto hrady raného středověku v **základních rysech** vypadaly, víme dnes již díky archeologickému výzkumu poměrně dobře, přestože stav poznání jednotlivých hradských center je značně nerovnoměrný. Vždy šlo o sídliště, u nějž byl minimálně hlavní areál opevněn, a to v drtivé většině případů hradbou dřevozemní konstrukce. Nikoli valy, tak se říká buďto prostým náspům, nebo potom destrukčním reliktvům po těchto mohutných fortifikacích s dřevěnou konstrukcí vyplněnou zeminou a doplněnou dřevěnými či kamennými čelními nebo i týlními stěnami, na své koruně zpravidla ještě nesoucích další obranné prvky. Teprve ve 12. století jsou již některé hrady pod cizím vlivem postaveny nebo přestavěny jako zděné, odhlédneme-li

10 Kolařík, Václav — Merta, D. — Zůbek, Antonín: *Archeologická topografie levobřeží Svatky v prostoru Starého Brna*. Forum Urbes medii aevi (dále jen FUMA) 8, 2016, s. 120.

11 Pro ty, pokud nejde o městské hrady, bývá příznačná strategická, často obtížně přístupná poloha mimo okolní osídlení, s nímž byly tyto hrady propojeny pouze komunikačně. Viz *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle*. Ed. Martin Kuna a kolektiv. Praha 2004, s. 262–263. Ve vrcholném a pozdním středověku musíme již také počítat se složitějším vztahem hradů k jejich ekonomickému zázemí, které tvořily majetkové domény jejich pánů. Ty se nemusely vždy nacházet v nejbližším okolí hradu nebo k nim přinejmenším nepatřilo veškeré venkovské osídlení v jeho okolí.

od poněkud dřívějších počátků profánního zděného stavitelství na Vyšehradě; ten představuje exkluzivní výjimku. K této otázce existuje dostatek literatury, za všechny jmenujme alespoň nedávno vyšlé kompendium Rudolfa Procházky.¹²

Stopy po dřevohliněných fortifikacích mohou ovšem za určitých okolností naprosto zmizet nebo alespoň nebýt postžitelné povrchovým průzkumem. Lze je pak předběžně detekovat pouze pomocí geofyzikálních měření, leteckého snímkování nebo dálkového průzkumu zemského povrchu. U některých lokalit se dokonce v minulosti podařilo kromě stop po opevnění zničit i většinu archeologického terénu nebo alespoň naprosto zneprůhlednit původní georeliéf. Například Hradec Králové byl poničen natolik, že kdyby nevystupoval v písemných pramenech, čistě podle poznatků archeologie by bylo krajně obtížné jej jako důležitý hrad klasifikovat.¹³ Archeologie má zkrátka své meze. F. Zřídkaveselý ovšem polemizuje jen s nepatrným výčtem studií, které byly k problému publikovány.¹⁴ Navíc vycházejí ještě také rukopisné nálezové zprávy z jednotlivých výzkumů. Vše sice není dosud detailně zpracováno, základní přehled si však již učinit lze.

-
- 12 Procházka, R.: *Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*. Brno 2009.
- 13 Bláha, Radek — Sigl, Jiří: *Die frühmittelalterliche Siedlungsagglomeration in Hradec Králové*. In: Burg — Vorburg — Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Edd. Ivana Boháčová, Lumír Poláček. Internationale Tagungen in Mikulčice (dále jen ITM) 7. Brno 2008, s. 143–148.
- 14 Za všechny Procházka, R.: *K charakteristice sídelního vývoje Brna do počátku vrcholného středověku*. In: *Miasto zachodniostowiańskie w 11–12 wieku. Społeczństwo — kultura*. Red. Lech Leciejewicz. Wrocław — Warszawa — Kraków 1991, s. 119–144; Týž: *Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*. In: *Brno a jeho region*. Edd. Martin Ježek, Jan Klápště. Mediaevalia archaeologica 2. Praha — Brno 2000, s. 19–44; Zapletalová, D.: *Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace*. Archeologické rozhledy (dále jen AR) 58, 2006, s. 758–771; Týž: *Die Problematik der Lage der Machtzentren und ihrer Nebenareale im Rahmen des frühmittelalterlichen Brno und dessen Umgebung*. In: Burg — Vorburg — Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Edd. Ivana Boháčová, Lumír Poláček. ITM 7. Brno 2008, s. 149–168; Týž: *Starobrněnské pravobřeží Svatky v raném středověku*. In: *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice*. Edd. Petr Dresler, Zdeněk Měřinský. Brno 2009, s. 192–210; Malý, Karel — Zapletalová, D.: *Železářská kovovýroba v pravobřežní části Starého Brna*. In: *Archaeologia technica* (dále jen AT) 18, 2007, s. 18–31; Zapletalová, D. — Peška, Marek: *Sv. Benedikt, Oldřich nebo Prokop? K otázce středověké brněnské mincovny a její souvislosti se starobrněnskou kaplí sv. Prokopa*. AR 56, 2004, s. 679–690; Týž: *Nové poznatky ke starobrněnskému kostelu sv. Prokopa a jeho okolí*. Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 18, 2005, s. 529–555; Holub, Petr — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002*. Přehled výzkumů (dále jen PV) 44, 2003, s. 86–87; Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2003*. PV 45, 2004, s. 55; Týž: *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004*. PV 46, 2005, s. 146–147; Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Polánka, Petr — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 47, 2006, s. 207–209; 211–213; Týž: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 48, 2007, s. 440–442, 446–447; Týž: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 49, 2008, s. 379–383; Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 50, 2009, s. 364–371; Týž: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 51, 2010, s. 401–404, 424–427; Dejmal, Miroslav — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbranek, Hynek — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 52, 2011, č. 2, s. 109–111, 127–129. Starší a nejnovější studie budou citovány na jiných místech článku.

Otázka, kdeže byl brněnský hrad, bývá často kladena pod dojmem existence Velkého Brna, později okresu Brno-město a dnes Statutárního města Brna. Takovýto náhled na věc však pro raný i vrcholný středověk postrádá smyslu. A jisté úskalí v sobě skrývá i označení „brněnský hrad“, protože evokuje jednu velmi zavádějící myšlenku. Správně a smysluplně položená otázka totiž nezní, na jakých místech v Brně se má hledat hrad, ale kam lze při dnešním stavu bádání lokalizovat úředlný hrad Brno. Tedy **celé raně středověké Brno**. Zejména mezi badateli, kteří nejsou archeologicky vyškoleni, se udržuje laická představa, že by hrad měl zákonitě být na nějakém tom kopci. Výšinná poloha ale u důležitých moravských správních hradů raného středověku rozhodně není pravidlem. Jen pro hrubou představu, za vlády Břetislava I. a jeho nástupců prokazatelně fungovaly kromě Brna ještě další nížinné hrady: Spytihněv, Hodonín, Břeclav, Podivín, Strachotín.¹⁵ Stav jejich poznání je různý a Brno si po této stránce rozhodně nestojí nejhůře. Spíše naopak, patří v celomoravském měřítku k hradům prozkoumaným nejvíce.

Pro nezasvěceného čtenáře je nutno vysvětlit pojmy, na nichž se před časem zainteresovaní archeologové dohodli. Nejvýznamnější raně středověká mocenská centra, tedy nejdůležitější hrady, obecně plnila funkci center politických, ekonomických, správních a náboženských. V poslední době jim byla věnována zvýšená pozornost, která právě přinesla kromě častých přehodnocení starších interpretací i některé nové definice, pojmy a dohodnuté konvence.¹⁶ V prvé řadě se takovýto hrad skládal z více různých areálů, které lze někdy ještě dnes od sebe prostorově odlišit, a předpokládá se u nich rozdílná funkce. Tu ale často nedokážeme beze zbytku postihnout, navíc poměry nemusely být na všech hradech stejné. Základní komponentou raně středověkého hradu byla opevněná tzv. *rezidenční část*, zvaná rovněž *vnitřní* nebo *hlavní hrad*, často ale také *akropole* či *akropolis*. Předpokládá se, že v této části bylo sídlo pána hradu a snad také nejdůležitějších hradských úřadů.

Vnitřní hrad obklopovaly *vnější*, tzv. *nerезidenční* nebo *vedlejší areály hradu*. Zde už je terminologie poněkud volnější a u každého hradu se používá podle místní výzkumné tradice. Platí ale, že odlišování těchto vnějších areálů od sebe je spíše

15 Procházka, R.: *Vývoj opevňovací techniky*, s. 115–116, 130–134, 136, 204–206; Unger, J.: *Hledání podivínské hradu*. In: Podivín. Vlastivědný sborník jihomoravského města. Ed. Emil Kordiovský. Mikulov — Brno 1997, s. 124–136; Žemlička, Josef: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 2007, s. 42–51, 175–187, 412. Jak dospěl F. Zřídka veselý ve studii *K otázce knížecího hradu*, s. 10, k závěru, že Břetislav I. zakládal hrady především ve vyšších polohách, mi není známo. Zároveň je silně nepravděpodobné, že by si starší hrad adaptoval nově vystavěnou zděnou věží. Brno rovněž stěží hájilo hranici proti Uhrům. Ledaže by byla míněna pásmová hranice českého knížectví s Moravou.

16 Boháčová, Ivana: *Stav a perspektivy výzkumu raně středověkých sídelních aglomerací v Čechách a na Moravě*. AR 58, 2006, s. 619–622; Boháčová, I. — Poláček, Lumír: *Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren als Gegenstand der archäologischen Forschung*. In: Burg — Vorburg — Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Edd. Ivana Boháčová, Lumír Poláček. ITM 7. Brno 2008, s. 9–18; Kalhous, David: *Suburbium als Phänomen der frühmittelalterlichen Schriftquellen*. In: Tamtáž, s. 19–26; Mařík, Jan: *Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku*. Praha 2009, s. 11–14.

záležitostí prostorovou, jen málokdy máme kusé informace i o jejich přesné funkci. Většinu funkčních aspektů archeologicky postihnout nedokážeme a jen málokdy máme k dispozici i dostatečně informativní písemné prameny. Předpokládáme, že se zde koncentrovaly osoby a činnosti zajišťující funkci a život vnitřního hradu, velmi často ale nevíme nic bližšího.

Vžitým termínem *předhradí* se obvykle rozumí opevněný, popřípadě alespoň opevněním od akropole oddělený a těsně k ní přiléhající sídelní útvar; na mnoha raně středověkých hradech tomu tak skutečně je. Vydělování předhradí je ale úzus moderní archeologie. V dobových písemných pramenech se rozdělení opevněné plochy hradu na část rezidenční a vedlejší obvykle neakcentuje.¹⁷ Předhradí může být jen jedno nebo i více. Neopevněná sídliště do určité vzdálenosti se obvykle nazývají s přihlédnutím k návaznosti na opevněné části hradu a někdy i na nadmořskou výšku buď *podhradí*, *předpolí*, nebo také jen *vsí*, *sídliště*, *osídlená místa*, *viky* (dobový termín *vicus*) aj. V obzvlášť šťastných případech dokonce známe i jejich původní jména, odlišná od toponyma celého hradu (například u Znojma nebo Litoměřic), někdy však může nastat problém s jejich přesnou lokalizací. Termín *podhradí* (*suburbium*) se již v raně středověkých písemných pramenech objevuje, nejčastěji zde ale znamená osídlení bezprostředně obklopující hrad, někdy také lokality právně podřízené hradu ve větší vzdálenosti.¹⁸

Jen malá část obyvatelstva, a předpokládáme, že to byla nejvyšší místní elita, pohřbívala své zesnulé uvnitř opevněné plochy rezidenčního areálu, v mladší době hradištní již velmi často ke kostelu. Ostatní pohřebiště pro hradské obyvatelstvo se nacházejí za hradbami nebo alespoň mimo hlavní hrad. Jan Mařík uvádí, že tato pohřebiště byla vzdálena řádově desítky až stovky metrů od sídliště, což je podstatně méně než u venkovských sídel.¹⁹ Pro Moravu tato data sice nemáme podrobně zpracována,²⁰ přesto můžeme převzít alespoň poznatek, že drtivá většina obyvatel hradu nebyla pohřbívána v jeho rezidenční části.

Konkvencí bylo nutno vyřešit ještě jeden problém. U některých hradů je vcelku zřejmé, co k nim ještě patřilo a co již nikoli, u většiny z nich je ale obtížné, ba

17 Srov. Kalhous, D.: *Suburbium*.

18 Viz Tamtéž, s. 19–21.

19 Srov. Mařík, J.: *Libická sídelní aglomerace*, s. 12. Viz i Klápště, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2005, s. 332.

20 Z nejdůležitějších prací Šikulová, Vlasta: *Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní*. In: Pravěk východní Moravy. Sborník pro pravěk a časnou dobu historickou v Gottwaldovském kraji. Red. Vít Dohnal. Gottwaldov 1959, s. 88–162; Měřinský, Zdeněk: *K problematice nekropolí druhé poloviny 10.–počátku 13. století na Moravě*. In: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. Eds. Pavel Michna, Rostislav Nekuda a Josef Unger. Brno 1997, s. 87–94; Živný, Michal: *Pohřební ritus v mladší a pozdní době hradištní na Moravě a ve Slezsku*. Magisterská diplomová práce obhájená na Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Brno 2000; Jelínková, Dagmar: *Slovanské pohřebiště z 9. až 12. století v Mušově*. *Katalog*. Brno 1999; Klanica, Zdeněk: *Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště*. Brno 2006; Vrána, Jakub: *Olomouc-Slavonín (U hvězdárny). Mladohradištní pohřebiště*. Olomouc 2008.

nemožné odlišit jejich vedlejší areály od okolního venkovského osídlení. Jen někdy se tyto osídlené polohy a pohřebiště svým náleзовým spektrem vymykají okolnímu venkovskému osídlení, navíc je vždy neznáme z kvalitně vedených plošných odkryvů. Předběžně se tedy u těchto lokalit přihlíží k uměle zvolenému okruhu do určité vzdálenosti od vnitřního hradu. Většinou dostačuje okruh o poloměru 2 km, někdy je ovšem příliš malý nebo je třeba korigovat tvar v závislosti na terénním reliéfu.²¹ Tento okruh byl zvolen i u Brna.²²

Pro archeologizovanou lokalitu s centrálními funkcemi se často užívá již vzpomenutý pojem *sídelní aglomerace*. Termín však nebyl nikterak přesně definován. Většinou se jím míní právě výše naznačený funkční celek opevněného centra včetně jeho vnějších areálů a spolu s přilehlým neopevněným osídlením. Obvykle ale dokážeme stanovit topografické vztahy těchto jednotlivých komponent, ne vždy však jejich funkci, a pokud již, tak jen v omezené míře.²³

Jedině takový archeologizovaný sídlištní útvar má smysl začít hledat. Nepůjde tedy o žádný hrad jménem *Brnen* uprostřed osady jménem *Brno* a nesmíme si ho laicky představovat jen jako jakousi pevnůstku či dokonce věž s dvorem, obklopenou dokonce okrasnou zahradou. Nehledáme ani dvorec²⁴ a už vůbec ne třeba tvrz.²⁵ Hledáme celé Brno 11.–12. století, jež mělo v této době status významného hradu. A to hradu nejvyššího řádu, nikoli opevněné polohy s převážně strategickou funkcí. Takové útvary sice v raném středověku rovněž existovaly a rovněž by se jim archeologickou terminologií říkalo hrad, ovšem podružný, chceme-li, druhého nebo ještě nižšího řádu.²⁶ V archeologizované podobě budeme tedy pátrat po sídelní aglomeraci s prokazatelnými centrálními funkcemi, tak jak byla v hrubých rysech popsána výše. Dodejme ještě, že v dobových pramenech se pro Brno můžeme setkat

21 Srov. Mařík, J.: *Libická sídelní aglomerace*, s. 13, obr. 1 – Nitra, Kolín.

22 Viz Zapletalová, D.: *Die Problematik*, s. 159, pozn. 17.

23 Srov. Mařík, J.: *Libická sídelní aglomerace*, s. 11–12.

24 Tento umělý pojem znamená pro raný středověk buďto vymezenou a určitým způsobem prostorově a funkčně uspořádanou sídelní komponentu v rámci hradu, nebo obdobně charakterizovanou samostatnou sídelní jednotku umístěnou ve volné krajině mimo hrad, mající zčásti opět centrální funkce. Pokud u hradu hovoříme o dvorcích, řešíme již podobu a rozvržení jeho vnitřní zástavby. Obojí by v raném středověku bylo v písemných pramenech označeno jako *curia* nebo *curtis*. Žemlička, J.: *Čechy*, s. 47, 158–161, 201; Klápště, J.: *Proměna*, s. 41–48.

25 Pojmem *tvrz* je myšleno drobné opevněné šlechtické sídlo ve venkovském prostředí. Jedná se již o vrcholné středověkou či pozdější převážně nebo výhradně zděnou stavbu. Česká archeologická škola užívá pouze tohoto pojmu, moravská rozlišuje *tvrz* a *hrádek*, kdy u prvního útvaru je evidována bezprostřední vazba na okolní venkovské osídlení, zatímco druhý bývá od vsí dislokován v přírodně chráněné poloze. Součástí tvrze mohl být často i dvůr (opět *curia*), jenž sloužil majiteli k podnikání, většinou zemědělskému, ve vlastní režii. Existovaly ale i dvory čistě hospodářské, bez vazby na drobné opevněné sídlo. Viz Klápště, J.: *Proměna*, s. 152–153. U raně středověké pozemkové šlechty hovoříme obvykle pouze o raných šlechtických sídlech. Srov. Tamtéž, s. 88–118.

26 Srov. Žemlička, J.: *Čechy*, s. 47.

promiscue s označením *urbs*, *civitas* nebo *castrum*.²⁷ Vše se pro tuto dobu překládá jediným slovem: *hrad*.

PODLE ČEHO HLEDAT HRAD

Základní kritérium, podle kterého hrad Brno hledat, je přítomnost osídlení, jež by časově korespondovalo s dobou, kdy ho máme písemně doložen. Samozřejmě se při tom přihlíží k zachovalosti či poničení terénu. Je zároveň nutno doložit opevnění, sledovat doklady přítomnosti společenské elity, pokud možno i způsob zástavby a jeho rozdíly, urbanistickou strukturu, různou funkci sídelních areálů a jejich komponent atd. Velmi důležitá je přítomnost raně středověké zděné sakrální stavby nebo více staveb; čím hlouběji se pohybuje v tomto období, tím více platí, že se církevní stavby mimo hrady téměř nevyskytovaly. Ne vždy je archeologie v plnění těchto úkolů úspěšná, ale i pokud je, o jednoduchý úkol se vůbec nejedná. V Brně, v živém městském organismu, je tento úkol řešen výhradně v podmínkách záchranného či v lepším případě předstihového archeologického výzkumu a již tato skutečnost často rozhoduje o možnostech poznání. Přesto lze kvalitu informací vzešlých z výkopů zhruba za poslední půlstoletí hodnotit jako poměrně vysokou.

Dnes také disponujeme oproti předchozím generacím nemalým penzem poznatků o hmotné kultuře raně středověkého období. V důsledku toho se námi vytvářené modely od oněch dříve vyslovených odlišují, někdy i dosti markantně. Dokážeme poměrně spolehlivě odlišit velkomoravské nálezné soubory od mladohradištních (11.–12. století), ve šťastných případech i od povelkomoravských (rámcově z 10. století). Pro mladší dobu hradištní jsme již v Brně a jeho nejbližším okolí schopni rozlišit keramiku zhruba z první poloviny 11. století od pozdějšího mladohradištního vývoje. U toho ale teprve začínáme pomalu rozpoznávat, kdy se keramické soubory blíží spíše spodní nebo spíše horní chronologické hranici keramického horizontu. Pomáhají nám v tom mincovní nálezy, zatím ale nedokážeme tento dlouhý horizont podrobněji rozčlenit. Bezpečně také rozeznáváme velkomoravské pohřby od mladohradištních. Zatím se ale nedaří bezpečně rozlišovat povelkomoravský funerální a často ani sídlištní projev, lze to jen na některých lokalitách.²⁸

27 Viz Bláhová, Marie: *Brno v historiografických pramenech doby přemyslovské*. BMD 11, 1993, s. 78–80.

28 Z nejdůležitějších titulů Dostál, Bořivoj: *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha 1966; Staňa, Čeněk: *Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren*. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Ed. Čeněk Staňa. ITM 1. Brno 1994, s. 265–286; Týž: *Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mittelmähren*. In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa*. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Ed. Lumír Poláček. ITM 4. Brno 1998, s. 87–125; Macháček, Jiří: *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno 2001; Mazuch, Marian: *Velkomoravské keramické okruhy a tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích*. Brno 2013; Procházka, R.: *Moravská keramika kolem roku 1000 — otázka kontinuity a změny*. In: *Stare i nowe w średniowieczu. Pomiedzy innowacją a tradycją*. Ed. Sławomir Moździoch. Spotkania Bytomskie 6. Wrocław 2009, s. 151–186;

Pro jakékoli další úvahy je klíčový fakt, že poloha brněnského hradu se již dávno neřeší v prostoru, z něž téměř vůbec není znám archeologický terén. Naopak, po několika desetiletích archeologického výzkumu je nutno konstatovat absenci starších nálezů v rámci mladší doby hradištní (rámcově z 11. století) na některých místech a na jiných naopak jejich přítomnost a nápadnou koncentraci a množství. Do myšlenkových konstrukcí je nutno zapojit mnohem více vědomostí než jen archeologická data. Nikoli ovšem veškeré rozličné předchozí a mnohdy se rozcházející názory sekundární literatury, ale výpověď pramenů a pokud možno i jejich kritiku. Dále se do archeologického modelu o nejstarším brněnském hradě promítají poznatky učiněné na jiných soudobých hradech a některé informace získané z dějin umění, numizmatiky, etnografie, církevních dějin apod. V dalším textu se to postupně pokusím demonstrovat. Výsledek, k němuž takto dospějeme, však bude dosti složitý a ne vždy jednoznačný a nebude dořešen do všech podrobností.

LOKALIZACE PŮVODNÍHO HRADU BRNA NA STARÉ BRNO A JEJÍ OPRAVNĚNOST

F. Zřídkavěselý rozebral nejprve možnost polohy hradu v místě zvaném *Na luhu* v blízkosti Starého Brna. Zde se ovšem ozývá několik dekád stará myšlenka Ludmily Sulitkové,²⁹ jež není opřena o spolehlivou argumentaci. Dále cituje autor názor Mojmíra Švábenského, podle něž bylo v Brněnské kotlině málo neobdělané půdy, a tak se obyvatelé snažili ji získat rozšiřováním ostrovů v jezeře na jih od Brna ke Komárovu tak, že postupně vysušovali blata a mělké jezero, i když museli počítat se záplavami. O původním stavu půdy měla ještě za Švábenského života svědčit vysoká hladina spodní vody. Těžko si tedy představit, že by v takovém prostředí mohl

Loskotová, Irena — Procházka, R.: *Keramik von Brno (Brünn) des 12./13. Jahrhunderts*. Pravek. Časopis moravských a slezských archeologů. Nová řada (dále jen NŘ) 6, 1996–1997, s. 199–228; Procházka, R. — Peška, M.: *Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století*. PV 48, 2007, s. 143–170; Zapletalová, D.: *Starobrněnské pravobřeží Svatky*, s. 205–206; Procházka, R. — Wihoda, M.: *Polský průnik na Moravu a hrad Přerov v kontextu dějin 10. století*. In: Świat Słowian wczesnego średniowiecza. Ed. Marek Dworaczek. Szczecin — Wrocław 2006, s. 623–645; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 497, 522, 524, 536; Balcárková, Adéla: *Povelkomoravská a mladohradištní keramika datovaná mincemi z Kostic — Žadního hrádu*. AR 65, 2013, s. 786–824; Kalčík, Libor: *Povelkomoravské osídlení hradiška Staré Zámky u Líšně*. PV 56, 2015, č. 2, s. 127–200; Hendrychová, Soňa: *Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících*. Rigorózní práce obhájená na Ústavu pro archeologii Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Praha 2014; Dresler, Petr: *Esovitě záušnice a některé problémy s nimi spojené*. Magisterská diplomová práce obhájená na Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (dále jen ÚAM FF MU). Brno 2002; Ungerman, Šimon: *Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu*. AR 57, 2005, s. 707–749; Týž: *Tzv. předkóttlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání*. Archaeologia historica (dále jen AH) 31, 2006, s. 351–369; Týž: *Rané středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích Na pískách*. Dizertační práce obhájená na ÚAM FF MU. Brno 2007; Týž: *Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě*. In: Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám. Eds. Šimon Ungerman, Renáta Přichystalová, Michal Šulc, Jana Krejsová. Praha 2010, s. 220–239.

29 Srov. Sulitková, Ludmila: *Brno v listinách do počátku institucionálního města*. BMD 11, 1993, s. 58–59, 64, pozn. 65, 66.

být postaven hrad, maximálně mohl být tento terén využit jako součást obranného systému Brna.

Budiž poznamenáno, že „*locum in luco prope castrum Brenense*“ třebičské vsuvky do Kosmovy kroniky neznamena Staré Brno, ale okolí komárovského probošství Na luhu. Až ke Starému Brnu jeho původní majetky nezasahovaly.³⁰ K věrohodnosti pramene je nutno dodat, že je nyní považován nikoli za listinné falzum, ale za klášterní akt dochovaný v pozdním opise.³¹ Zastaralá a dosti laická je ovšem i citovaná Švábenského představa o charakteru svratecké říční nivy. Líčení hydrologických poměrů a údajné snahy obyvatel Brna o vysoušení pozemků v prostoru směrem ke Komárovu nejsou ničím podloženy, zato je již dostatečně známo, že rozsah dnešní říční nivy se nekryje s nivou raně středověkou. Dnes je původně mnohem členitější a užší poříční niva dorovnaná záplavovou i antropogenní činností a její původní reliéf na Starém Brně ještě dopodrobna znám není.³² Dnešní niva při soutoku Svitavy a Svratky se jeví jako nápadně široká a po archeologické stránce prázdná. To ovšem původní situaci neodpovídá, raně středověké a starší antropogenní aktivity, pokud nepodlehly erozi, bývají překryty mocnými fluvialními akumulacími sedimenty. Bývají tedy odkryty jen při hlubších terénních zásazích.³³ V závislosti na zanášení říčních koryt, ale i jejich okolí splavenými hlinitými sedimenty se rovněž měnila hladina spodní vody. Za hlavní příčinu masivního zanášení nivy se považuje odlesňování na horních tocích obou řek, zejména pak Svratky. Oblast říční nivy obecně je ale v závislosti na čase velmi nestabilní, může procházet progresí i regresí. V takovém prostředí raně středověký hrad samozřejmě vzniknout mohl a nebyl by na Moravě žádnou výjimkou.

Nutnost fortifikace podceněna nebyla. Požárové destrukce dřevohliněného hradebního systému byly na levém břehu Svratky již dvakrát protaty, i když se jednotliví badatelé neshodují na jeho dataci.³⁴ Průběh tohoto opevnění zatím neznáme,

- 30 Srov. Zapletalová, D. — Peška, M.: *Sv. Benedikt*, s. 683–687. S jistými výhradami i Fišer, Rudolf: *Kláster uprostřed lesa. Dvě studie o třebičském benediktinském opatství*. Brno 2001, s. 45 (k místu na Luhu nepatří toponymum Sedlce).
- 31 Bláhová, M.: *Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církevních institucí. Tak zvaná zakládací listina kláštera Třebičského*. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. Edd. Libor Jan, Petr Obšusta. Brno 2002, s. 97–111; Táž: *Historická paměť v pramenech raně přemyslovských Čech*. In: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Edd. Jan Klápště, Eva Plešková, Josef Žemlička. Praha 2003, s. 59.
- 32 Základní informace o nivě v okolí Brna ovšem mohl F. Zřídka veselý čerpat již z Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 10–14.
- 33 Nově se takto podařilo rozeznat dosud neznámé mladohradištní osídlení v Dolních Heršpicích, výzkum vedený M. Peškou však není dosud ukončen.
- 34 Srov. Cejnková, Dana: *Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteře*. Forum brunense 1992, s. 20; Cejnková, D. — Loskotová, I.: Archeologické výzkumy na Starém Brně. BMD 11, 1993, s. 27; Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 19–21; Týž: *Vývoj opevňovací techniky*, s. 111–115; Jordánková, Hana — Loskotová, I.: *K předlokačnímu osídlení Brna*. AH 31, 2006, s. 126–127; Zapletalová, D.: *Die Problematik*, s. 152–154; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 488–489, 499, 501, 503.

lze jen na základě geofyzikálních měření předpokládat, že hradba byla nejspíše doprovázena příkopem. Neznáme ani případné úpravy této fortifikace, které byly při delší době funkce nezbytné. Destrukce ale obsahovaly kamenivo, zčásti i poměrně velké bloky místního slepence a pískovce, takže je možno usuzovat na zpevnění líce či obou líců hradby nasucho kladenou plentou.

Donedávna nebyly žádné informace o opevnění na pravobřeží hlavního toku Svratky a připouštěli jsme variantu, že zdejší osídlení opevněno být nemuselo. Teprve v letech 2011 a 2013 byl zachycen raně středověký příkop, který však byl ještě před počátkem 13. století zarovnan splachy a odpadem.³⁵ V délce 26 m převážně ve směru východ–západ byl hrotitý příkop, jehož původní hloubka přesahovala dochované 3 m a šířka 6 m, sledován nejprve ve východní části Vojtovy ulice. Ten však zpočátku neměl zcela jistou dataci. Segment opět hrotitého příkopu zhruba stejného směru, o délce přesahující 20 m, šířce cca 4,5 m a dochované hloubce cca 3,5 m, byl později dokumentován na parcele Vídeňská č. 6–8. Zde již byla situace chronologicky mnohem jednoznačnější, ačkoli není zcela jasné, zda nejstarší nálezy v zásypu příkopu neodrážejí spíše splachy z okolního stratigraficky staršího terénu nežli dobu zřízení fortifikace. Zatím nevíme, zda k tomuto příkopu patřily i jiné fortifikační prvky, například některý ze známých typů dřevěné stěny. V zásypu obou příkopů ale nebyly pozorovány nápadné koncentrace kameniva. Scházejí i stopy maltovinové destrukce, proto se můžeme oprávněně domnívat, že příkop, respektive příkopy, nebyly doprovázeny dřevozemní hradbou s kamennými prvky ani na maltu zděnou fortifikací. Není také známo, zda je příkop na pravém břehu Svratky současný s levobřežní fortifikací, nebo je vzhledem k ní až dodatečný. Oba výzkumy čekají prozatím na své detailní vyhodnocení. V zásypu ale v obou případech chyběly stopy požárových destrukcí, takže byl příkop buď samovolně zanesen a již neobnovován, nebo záměrně zasypán. Toto opevnění patrně nepřekročilo mladší dobu hradištní.

Neznáme samozřejmě dosud detailní průběh ani jedné ze zmíněných fortifikací, a tedy ani půdorys opevněné plochy na obou březích hlavního toku Svratky. Patrně však již postihujeme nápadný rozdíl v náročnosti zabezpečení levého a pravého břehu Svratky. Všechny výše zmíněné situace ze Starého Brna ale názorně dokládají,

Domnívám se, že byla v obou případech narušena destrukce mladohradištní hradby, na místě by ovšem byl revizní výzkum. Zohledňuji fakt, že při získávání zeminy do hradebního tělesa do něj mohou být přemístěny uloženy obsahující nálezy starších sídelních epoch. Beru přitom v úvahu také srovnání intenzity osídlení na obou březích Svratky ve starších etapách raného středověku a v mladší době hradištní. Prvého je oproti druhému nespočetně málo a navíc se doklady onoho staršího osídlení našly v notně dislokovaných polohách. Zvláště na pravém břehu byly přitom opakovaně odkryty velmi rozsáhlé plochy, takže jde stěží o nepoměr daný nedostatečným výzkumem.

35 Viz Černá, Lucie — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 53, 2012, č. 2, s. 126–129; Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 55, 2014, č. 2, s. 194. Děkuji A. Zůbkovi a P. Holubovi za možnost zhlédnout nálezy v rámci odborné komise.

že i rozsáhlé opevnění může beze stopy zmizet, respektive neprojevat se v pozorovatelném terénním reliéfu.

Co se týče polohy jakéhokoli sídliště, nejen hradu, je rozhodující, zda po něm najdeme stopy. Je tedy nezbytné nalézt osídlení, případně jiné než sídlištní aktivity, které by byly datovatelné již do 11. století, v němž máme hrad Brno doložen písemně. Nejdříve se to podařilo v areálu starobrněnského kláštera, poté opakovaně v okolí křižovatky ulic Křížové, Václavské a Ypsilantiho a pak na různých místech na pravobřeží Svratky v okolí ulice Vídeňské. Všude zde byly nalezeny vrstvy a/nebo výkopy s keramikou datovatelnou ještě do první poloviny 11. století. V areálu starobrněnského kláštera a při západní straně Vídeňské ulice byly pak odkryty mladohradištní pohřební areály, které rovněž fungovaly již v 11. století. Oba byly přinejmenším po část své existence řádnými kostelními hřbitovy. U rotundy na Mendlově náměstí naznačuje stáří pohřbů jednak nejmladší keramika, která se dostala pod interiér kostela, jednak přítomnost náušnic malého průměru (do 30 mm) plátovaných stříbrem, jaké bývají nacházeny na mladohradištních pohřebištích, jejichž používání podle nálezů mincí zřejmě nepřesahovalo příliš hluboko do 12. století.³⁶ U pravobřežního areálu, k němuž rovněž od blíže neznámé doby patřila rotunda, ukazují do 11. století uherské a moravské mince ve funkci tzv. obolu mrtvých. Mince z průběhu 11. století byly vyzvednuty i ze sousedních sídlištních a výrobních situací a ojedinělý nález mince Konráda I. byl učiněn již mezi světovými válkami na staveništi garáží na nároží Vojtovy a Grmelovy ulice. I mladohradištní osídlení ležící mimo opevněný areál tedy započalo již v průběhu 11. století.³⁷

Důraz na přítomnost rozpoznatelného osídlení první poloviny 11. století, případně z celého 11. století vyplývá z faktu, že hrad Brno není doložen poprvé u Kosmy k roku 1091 a naposledy tamtéž k roku 1099.³⁸ Do důsledků dovedeno by pak bylo

-
- 36 Srov. Jelínková, D. — Karmazin, Lubomír — Klanica, Z.: *Nové poznatky k mincím moravských údělných knížat z druhé poloviny 11. století*. In: Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Ed. Gabriel Fusek. Nitra 2004, s. 157–164; Marešová, Barbara: *Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů)*. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 8, 2008, s. 7–44, zvláště s. 11–12; Štefan, Ivo — Varadzin, Ladislav: *Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie*. In: *Colloquia mediaevalia pragensia* (dále jen CMP) 8, 2007, s. 33–53, zvláště s. 37–42.
- 37 Viz Cejnková, D.: *Archeologický výzkum*, s. 18; Zapletalová, D. — Peška, M.: *Nové poznatky ke starobrněnskému kostelu*, s. 554, příl. 4:1–7, dataci nálezů je s ohledem na dnešní stav bádání o středomoravské keramice nutno přehodnotit jako příliš nízkou; Hrubý, Vilém: *Staroslovanské Brno*. BMD 3, 1961, s. 134–135; Sejbal, Jiří: *Brněnská minulost v nálezech mincí do začátku husitských válek*. In: *Brno mezi městy střední Evropy*. Eds. František Zřídka Veselý, Václav Peša. Brno 1983, s. 195; Zapletalová, D.: *Starobrněnské pravobřeží Svratky*, s. 199–205, 207; Procházková, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 519, obr. 219, s. 522–523, obr. 221:1–7.
- 38 Srov. *Fontes rerum Bohemicarum. Tomus II. Cosmae Chronicon Boemorum cum continuatoribus* (dále jen FRB II). Ed. Josef Emler. Praha 1874, s. 124–128, 143. Tuto dnes již z mnoha důvodů neudržitelnou tezi zastává stále i Zřídka Veselý, F.: *Význam listiny*, s. 93, přičemž na jiném místě svého článku (s. 91) konstatuje, že je známo, že archeologové nemají důvěru k písemným pramenům, pokud údaje z nich nemají možnost ověřit v terénu. Proti takovému tvrzení se nelze než důrazně ohradit.

Brno nakonec doloženo jen ve 20. letech 12. století, kdy o něm Kosmas psal. Takto pracovat s písemnými prameny je ovšem naprosto scestné. Hrad Brno je doložen opakovaně, i když u toponyma není explicitně napsáno *urbs, civitas, castrum* etc. Poprvé je Brno dosvědčeno k roku 1048, kdy (respektive snad již v roce 1045) z jeho provincie začal pobírat peněžní i obilní desátek rajhradský klášter.³⁹ Údaj je převzat z falza, které bylo sepsáno podle paleografického srovnání asi až těsně po polovině 13. století, nejdříve však po roce 1234.⁴⁰ Stav donací obou rajhradských falz je ovšem výrazně starší a zachycuje údaje z pamětních zápisů — aktů.⁴¹ Brno tedy bylo těsně před polovinou 11. století fungujícím hradeckým centrem, kam se soustřeďovaly dávky z jeho obvodu, a muselo proto vzniknout někdy před tímto datem. Krátce nato obdržela platy z Brna i jiných moravských hradů staroboleslavská kapitula. I za tímto falzem, sepsaným nejdříve ve 12. století, lze předpokládat velmi starobylý akt a nemalá část darů bude zřejmě pocházet ještě od zakladatele.⁴² Potřetí je Brno doloženo ve falzu zakládací listiny opatovického kláštera. I zde jde o věrohodnou informaci, ačkoli datum „listiny“ není nesporné.⁴³ Připočteme-li ještě třebíčskou vsuvku do Kosmovy kroniky, máme dvakrát výslovně doloženy výnosy z týdenního hradeckého trhu, jednou platbu daní z hradeckého obvodu, jednou krčmenné a jednou mincovnu.

Kromě cel ze zboží se jistě při přechodu přes Svratku vybíralo i mostné mýto. K nejvýznamnějšímu jihomoravskému trhu a Konrádovu sídlu se stěžl jen brodílo, když máme v raném středověku velmi záhy doloženo vybírání mostného u jiných hradů i u nehradeckých lokalit. Pokud se také vybudovala a udržovala fortifikace po obou březích Svratky, postavit a opravovat zároveň i dřevěný most jako neefektivnější přechod vodního toku již nepředstavovalo větší zátěž. To, že mostné mýto není písemně doloženo, je způsobeno spíše faktem, že z něj nikdo z Přemyslovců nepostoupil částečné výnosy, nežli že by se nevybíralo. U Brna je naopak musíme předpokládat se značnou pravděpodobností, ne-li jistotou.

Máme ale především doloženu dědičnou údělnou přemyslovskou větev a jiné správce údělu, a to samo o sobě předpokládá existenci hradu jako jejich hlavního sídla. Zároveň je vhodné zdůraznit, že diskutujeme o druhém, maximálně třetím nejvýznamnějším moravském hradě po Olomouci (a možná, ale to již ne jistě, po Znojmě). Údělná knížata razila vlastní mince. Nejvýraznější mincovní činnost při-

39 Viz *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomus I, Inde ab a. 805, usque ad a. 1197*. Ed. Gustavus Friedrich (dále jen CDB I). Pragae 1904–1907, č. 381, s. 356–358.

40 Srov. Šebánek, Jindřich — Dušková, Sáša: *Studie k českému diplomatáři*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (dále jen SPFFBU) 2, 1953, č. 2–4, s. 269–270; nikoli ve 12. století, jak uvádí Zřídka-veselý, F.: *K otázce knížecího hradu*, s. 11.

41 Bláhová, M.: *Historická paměť*, s. 60; Zapletalová, D.: *Okolnosti založení rajhradského kláštera a otázka věrohodnosti pseudobřetislavských falz*. VVM — v tisku.

42 CDB I, č. 382, s. 358–362; Bláhová, M.: *Zakládací listina staroboleslavské kapituly*. Břeclav 1996, s. 11–12; Táž: *Funkce a pramenná hodnota*, s. 106–107.

43 Táž: *Historická paměť*, s. 60.

tom patří jednoznačně Konrádu I.⁴⁴ Sotvarazil jinde než právě na Brně. Knížata byla také intronizována a musela se prezentovat jako křesťanští vládcové. K tomu bylo zapotřebí sakrální stavby a dostatečně reprezentativních budov, v nichž by se nacházel trůn.

Většinu těchto funkcí musel brněnský hrad plnit velmi záhy po svém založení. Tomu by měl odpovídat i archeologický projev a tato podmínka je v obou částech historického starobrněnského intravilánu, rozdělených hlavním tokem Svatky, splněna. Po celé 11. a 12. století ostatně nemáme na Brněnsku, respektive v příslušném údelu žádný jiný funkční hrad, který by Brno co do významu zastoupil.

Již bylo řečeno, že *Brnen*, respektive *Brno* byl název celého hradu. Lze tedy k němu vztáhnout i toponomastickou problematiku. Jestliže bylo Staré Brno již v pramelech 13. století vnímáno jako staré, pak muselo mít opravdu vztah k počátkům Brna. Bylo tedy Brnem do chvíle, než vzniklo Brno „nové“, v nové poloze. Staré Brno tedy podmínku, že právě jeho prostor musel nést příslušné toponymum v době, kdy se objevuje Brno v raně středověkých písemnostech, splňuje.

Hrad v 11. století bezpečně existoval, není však zcela jasná doba jeho vzniku. Názor na přibližné počátky hradu Brna není ani jednoznačný, ani stabilní, takže se téměř studii od studie mění. Nejčastěji se dnes zvažuje jeho založení v první polovině 11. století nebo okolo roku 1000, i když se objevují i názory, že vznikl již na sklonku vojácké říše a v 10. století svým významem zastínil upadající Staré Zámky u Líšně.⁴⁵

Dosud se také občas oživuje stará myšlenka tzv. břetislavských hradů ve smyslu hradů založených Břetislavem I., k nimž podle některých badatelů mělo Brno patřit, podle jiných zase nikoli. Obsah této obmyšlené skupiny hradů, které měl Břetislav uvést v život, však nebyl a není konstantní.⁴⁶ Po mém soudu není ani tak důležité, zda mohla být určitá skupina hradů cíleně založena jedním panovníkem, jako spíše jiný fakt. A to, že lze v části moravských hradů skutečně doložit významnou roli v daňové a správní politice právě již za Břetislava I. Ten je tedy musel buď založit, nebo převzít, opravit a udržovat. U Brna však jako případný zakladatel v úvahu opravdu přichází.

Brno podle dosavadních poznatků mocensky navázalo na Staré Zámky u Líšně, jež rozhodně nebyly malým hradem regionálního významu.⁴⁷ Důležité je přitom, že

44 Krejčík, Tomáš: *Mincovníctví Konráda I. v Brně*. BMD 13, 1995, s. 176–185; Videman, Jan — Paukert, Josef: *Moravské denáry 11.–12. století*. Kroměříž 2009, s. 57–79.

45 Za všechny tituly Wihoda, M.: *Morava v době knížecí. 906–1197*. Praha 2010, s. 103; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 506.

46 Srov. Červinka, Inocenc Ladislav: *Slované na Moravě a říše velkomoravská. Jejich rozšíření, památky a dějiny*. Brno 1928, s. 116–136, a Procházka, R.: *K vývoji a funkčnímu rozvrstvení hradů 11.–12. století na Moravě*. In: *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII. wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*. Red. Sławomir Możdzioch. Wrocław 1993, s. 109–141; Wihoda, M.: *Brno knížecím sídlem*, s. 21.

47 Srov. například Jan, L.: *Strukturelle Veränderungen — zwischen Altmähren und dem frühpremyslidischen Staat*. In: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik)*. Ed. Pavel Kouřil. Brno 2005, s. 21–22. Uvažujeme-li jen ostrožnu

jejich mocenské funkce s jistotou přetrvaly zánik Velké Moravy. Nové zpracování povelkomoravských nálezů však uvedlo v pochybnost některé názory publikované v minulosti Čeňkem Staňou. Potvrdila se existence jím vyčleněného 4. keramického horizontu a jeho odlišnost od velkomoravské produkce i od nálezů konce 10. a první poloviny 11. století, zachovaná dokumentace však neumožnila ověřit bezpečně některé původně deklarované nálezové situace. Také dříve uváděný zánik hradu ještě před počátkem 11. století spočíval na nálezové situaci, jejíž průkaznost je nyní silně oslabena. Nejmladší příkop tedy patrně zanikl až v průběhu první poloviny 11. století.⁴⁸ Na základě několika mincovních nálezů byl navíc před časem vyfabulován údajný, jinak ničím nedoložený vpád Boleslava II. na Brněnsko; s tím již před časem vyslovili nesouhlas numizmatici.⁴⁹

Počáteční horizont mladohradištního osídlení na Starém Brně je zhruba současný s posledním povelkomoravským, respektive již nejstarším mladohradištním keramickým horizontem na Starých Zámcích, v Přerově i na dalších lokalitách. Je ho nutno datovat šířeji než jen k přelomu 10. a 11. století a pomýšlet spíše na jeho horní hranici, jež je na základě mincovních nálezů kladena ještě před polovinu 11. století.⁵⁰ Zánik mocenských funkcí Starých Zámků ještě za Boleslava II. je jednak nyní krajně nejistý a spíše připadá v úvahu až doba po jeho smrti. Otázkou je ale i doba, po jakou se zde vůbec ještě udrželo osídlení. Nově zveřejněné mincovní nálezy v tom mohou být značně problematickým ukazatelem, protože byly získány převážně náhodně nebo amatérskou detektorovou prospekci. Může se jich tedy týkat totéž, co avarsko-slovanských bronzů zveřejněných z téže lokality: nevíme s jistotou, zda k ní nebyly zčásti vztaženy se záměrem zamlčet skutečné naleziště nebo zvýšit cenu nálezu.⁵¹

s oběma předhradími, i tak by měl hrad cca 11 ha (Procházka, R.: *Vývoj opevňovací techniky*, s. 152). Zvážit je však nutno ještě délku vnějšího valu, kterou publikoval Poulík, Josef: *Jižní Morava, země dávných Slovanů*. Brno 1950, s. 100, obr. 51, podle toho by val měl zasahovat až za silnici vedoucí z Líšně k severu. Opevnění by pak dosahovalo prakticky až k prameništi drobné vodoteče, která protéká Mariánským údolím a ústí do Říčky. Poté je zde fakt, že nejbližší okolí hradu, zejména sousední poloha Vilberky, ostrožnu výškově přesahuje a do značné míry snižuje výhled, a tedy muselo být svého času obsazeno a udržováno bez vegetace. A v neposlední řadě také leží relativně blízko opevněný areál na Popelákové ulici. Srov. Zapletalová, D.: *Slovanské osídlení na území města Brna do 10. století*. Magisterská diplomová práce obhájena na ÚAM FF MU. Brno 2001, s. 124–125 s odkazy na prameny a literaturu. Přinejmenším v době velkomoravské šlo tedy o sídelní útvar mnohem rozsáhlejší a složitější, než na jaký ukazují dnes doložitelné osídlené plochy. Opět je vhodné k sídelní aglomeraci hradu počítat vše ležící do 2 km od ostrožny, přinejmenším vše směrem k západu a jihozápadu.

48 K povelkomoravskému osídlení hradu nově Kalčík, L.: *Povelkomoravské osídlení*, zvláště s. 188–193.

49 Srov. Lutovský, Michal — Petrůň, Zdeněk: *Slavníkovci. Mýtus českého dějepisce*. Praha 2004, s. 114–115, 157–158, pozn. 294–296.

50 Viz Procházka, R.: *Moravská keramika kolem roku 1000 — otázka kontinuity a změny*. In: *Stare i nowe w średniowieczu. Pomiedzy innowacją a tradycją*. Ed. Sławomir Moździoch. Spotkania Bytomskie 6. Wrocław 2009, s. 151–186.

51 Srov. Videman, J.: *Významná centra na Moravě v 10.–11. století pohledem nálezů mincí — aktuální stav poznání*. I. *Hradiště Staré Zámky v Brně-Líšni*. PV 56, 2015, č. 2, s. 201–219, a Rajlichová, Alena — Vachůt, Petr: *Nález*

Je však nutno vznášet nejen otázku, kdo tento hrad zničil a zda vůbec, ale i kdo a proč ho již neobnovoval. Vznik Brna již v době okolo roku 1000 nebo ještě dříve tedy nepovažují za nijak arbitrární a dokonce ani za příliš pravděpodobný. Vhodnější je pomýšlet na dobu po definitivním zaujetí Moravy Přemyslovci. I když se nově opět připouští její pozdní připojení k přemyslovskému regnu,⁵² přikláním se u této události spíše k době již okolo roku 1020, a to s ohledem na Kosmův zápis analistického charakteru o únosu kněžny Jitky k roku 1021.⁵³ Kladu přitom důraz právě na 20. léta 11. století, z nichž nemáme písemné zmínky o žádných událostech. Zřejmě v této dekádě nedocházelo k významnějším válečným konfliktům s okolními zeměmi a správce Moravy se mohl věnovat právě konsolidaci země (čímž zaměstnal i neválečící brannou hotovost). Teprve na konci druhé nebo až ve třetí dekádě 11. století tedy z výše naznačených důvodů hledám založení Brna.⁵⁴ Archeologická datace příslušného keramického horizontu, na němž je založeno datování zániku Starých Zámků i vznik Brna, to nikterak nevyklučuje. Každopádně ještě před polovinou 11. století zastihujeme Brno v písemnostech jako funkční hradské centrum, z jehož výnosů již bylo možno obdarovávat církevní ústavy. Zřejmě tedy již byly tyto jeho funkce stabilizovány.

Zbývá dodat, proč se nejstarší Brno nemohlo nacházet na jiných místech. Raně středověké osídlení nebylo jednak prakticky vůbec registrováno ve spodní části Pekařské ulice. Při severozápadní hranici nemocničního areálu prozkoumal R. Procházka část koryta náhonu v blízkosti mostu. Mezi bohatstvím nálezů typické raně středověké nálezy (zejména mince a esovité záušnice) chybějí.⁵⁵ Ani později zde nebyly učiněny mladohradištní nálezy.⁵⁶ V rozsáhlých stavebních jamách *ICRC – Mayo Clinic* v areálu *Fakultní nemocnice u sv. Anny* byla dokumentována jediná do svahu vtesaná, snad ještě mladohradištní pec neznámé funkce a jinak zde nebylo přes nesmírné množství keramického materiálu registrováno vůbec žádné raně středověké osídlení. V západní části nemocničního areálu a v jeho přilehlém okolí, tedy zhruba v místech zaniklé johanitské komendy, se navíc terén na dnešní úroveň zvedl

kování z doby avarské z hradiště Staré Zámky u Líšně a několik poznámek k objevům avarských artefaktů v éře „hledačů kovů“. Forum brunense 2014, s. 39–42. Sporadickou mladohradištní keramiku s vytaženými okraji, vyzvednutou z ornice, publikoval Staňa, Č.: *Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik*, s. 103, obr. 8:26, 27, 28, s. 104–105.

- 52 Viz Wihoda, M.: *Morava v době knížecí*, s. 109–110, 324, pozn. 176; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 505–506.
- 53 Srov. Krzemieńska, Barbara: *Břetislav I.* Praha 1986, s. 130–131. Únos by měl chronologicky spadat mezi úmrtí biskupa Thidaga roku 1017 a úmrtí jeho nástupce Ekkeharda roku 1023. Tamtéž, s. 73.
- 54 Vlastní založení chápu jako zeměpánův rozkaz (spojený možná s veřejným rituálem), tedy jednorázovou událost. Samotné naplňování tohoto stavebního záměru je pak již proces delšího trvání.
- 55 Viz Procházka, R.: *Kovové předměty z výbavy středověkého měšťana z výzkumu v Brně — Pekařské ulici*. AH 14, 1990, s. 131–140.
- 56 Srov. Týž: *Brno (okr. Brno-město). Ulice Pekařská 53*. PV 39, 1999, s. 381–382.

cca o 2,5 m, někde i více než 3 m. Zhruba o 2–3 m antropogenních uloženin, převážně novověkých navážek, narostl i terén v místech nově stavěného výzkumného centra.⁵⁷ Nic nás sem tedy neopravňuje lokalizovat opevněnou sídelní aglomeraci s centrálními funkcemi. Hrad, jak ho F. Zřídka veselý zaznamenal do mapy,⁵⁸ nikdy neexistoval, bez ohledu na přítomnost královského dvorce a věže koncem 13. a na počátku 14. století, o nichž ani nevíme, jak a kdy jich který král nabyl. Severovýchodní část areálu dnešní nemocnice přitom leží na poměrně prudkém svahu a velká část plochy směrem k jihu a východu byla zase ovlivňována protékajícím říčním ramenem. Navíc k místům královského dvorce a zahrady, vedle nichž se ještě musely vejít johanitské pozemky, přikreslil F. Zřídka veselý i majetky Kateřiny z Lomnice a také prostor při Leitnerově ulici, který získala nemocnice až ve 20. století a kde předtím byla zamokřená a postupně zasypávaná městská louka.⁵⁹ Natolik „blatný“ zase hrad *Brnen* nebyl. Skutečně osídlená místa F. Zřídka veselý do své rekonstrukce ani nezahrnul, dokonce se do jeho náčrtu nevešel ani kostel sv. Prokopa, jenž podle něj měl být rozhodně raně středověký. Tak volnou tvorbu již nyní v žádném případě nelze připustit.

Původní hrad ovšem nemohl být ani na Petrově, a to z jiných důvodů, než jaké F. Zřídka veselý předkládá.⁶⁰ Nejde totiž o to, co bylo či nebylo nalezeno na samotném Petrově. Nejen na něm, ale i na svazích pod ním, zejména na rozsáhlém relativně nejmírnějším svahu spadajícím k východu, totiž scházejí právě jakékoli stopy osídlení datovatelného do 11. století. Po více než třiceti letech systematicky prováděných záchranných výzkumů v historickém jádru Brna to sotva může být náhoda. Naproti tomu na Starém Brně byly tyto nálezy identifikovány prakticky ihned, a to díky mincím, keramice a typické pohřební výbavě. Je tedy jisté, že v této době svatopetrské návrší ani svahy pod ním hradske funkce neplnily, protože nebyly osídleny.

Ze stejných důvodů nemohl být hrad v této době ani na Špilberku. Terén tu evidentně nebyl zničen beze zbytku, jestliže se našly základy původního hradu

57 Viz Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Polánka, Petr — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 49, 2008, s. 381–383; Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 50, 2009, s. 367; Tíž: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 51, 2010, s. 424–426; Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbrank, Hynek — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 52, 2011, č. 2, s. 127–128; Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbrank, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 53, 2012, č. 2, s. 123–124; Tíž: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 54, 2013, č. 2, s. 169–170; Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 55, 2014, č. 2, s. 189–193; Zůbek, A.: *Pyrotechnologická zařízení z 1. poloviny 13. století v areálu komendy johanitské řádu na Starém Brně*. AT 24, 2013, s. 17–25.

58 Srov. Zřídka veselý, F.: *K otázce knížecího hradu*, s. 6, obr. 1.

59 Viz Foltýn, Dušan a kolektiv: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 205–208; *Dvě století ve službách zdraví. Fakultní nemocnice s poliklinikou v Brně, na Pekařské 1786–1986*. Brno 1986, s. 83; Kuča, Karel: *Brno — vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha — Brno 2000, s. 372–373. Přehled archeologických výzkumů viz Kolařík, V. — Merta, D. — Zůbek, A.: *Archeologická topografie*, s. 117–118.

60 Srov. Zřídka veselý, F.: *K otázce knížecího hradu*, s. 7.

13. století. Raně středověké nálezy by tu tedy musely být rovněž přítomny alespoň jako intruze v mladších uloženinách a s největší pravděpodobností by již byly rozeznány a zveřejněny.⁶¹

Co však nelze vyloučit, zároveň ale ani potvrdit, je možnost, že byla výrazná návrší v okolí Starého Brna využita k jeho obraně jako předsunuté strategické body, například se strážní a signalizační funkcí. K tomu by stačilo odstranit vegetační kryt jejich vrcholových partií a zřídit na nich prostorově omezené výškové stavby. V případě Žlutého kopce nad Mendlovým náměstím lze připustit, že byl uměle udržován nepřístupný do určité vzdálenosti od svého strmě klesajícího svahu. Doložit se nám to však již nepodaří, neboť zde probíhala dlouhodobá intenzivní těžba cihlářských hlín, která radikálně změnila terén. Podobnou roli mohl hrát pro pravobřeží Svatky Červený kopec. Spíše než jeho osídlení⁶² lze předpokládat začlenění jeho nepřístupných partií mezi obranné prvky sídliště pod ním. Opět zde ale hodně z původního reliéfu navždy poničily cihelny a kamenolomy.

NEJSTARŠÍ HRAD BRNO

Původní hrad Brno se tedy vskutku rozkládal v nížinné poloze na Starém Brně. Musíme si ho ovšem představovat právě jako rozsáhlou sídelní aglomeraci, nikoli jako nějakou tu pevnůstku na kopci. Tato sídelní aglomerace se do značné míry podobala ostatním našim důležitým správním hradům a v zásadě i jiným evropským sídlištím raně městského typu.⁶³ Díky písemným pramenům a srovnání s jinými hrady pak víme o tomto hradě téměř vše podstatné.

Do jisté míry se již lze vyslovit, jakou hrála dnes známá osídlená místa v rámci tohoto hradu funkci. Již byla řeč o různé náročném zajištění hradbou. Logicky tedy usuzujeme, že důležitější byla levobřežní část Starého Brna, i když o ní zdaleka nevíme tolik, co víme o části pravobřežní. Mladohradištní osídlení bylo opakovaně zachyceno v okolí křižovatky ulic Křížové, Václavské a Křídlovické.⁶⁴ Lze očekávat, že bude ještě za příznivých podmínek zkoumáno v přilehlých domovních vnitroblocích. Terén se v těchto místech na dnešní úroveň zvedl cca o 1–2,5 m, k přesné podobě historického terénního reliéfu se však dosud vyjádřit nedokážeme. Minimum informací je prozatím z prostoru Mendlova náměstí. V jeho centrálním prostoru

61 Souhrnně Zapletalová, D.: *Staré Brno*; Táž: *Die Problematik*. Srov. Cejnková, D. — Loskotová, I. — Plaček, Miroslav: *Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku*. BMD 13, 1995, s. 150–152.

62 Tuto možnost připouští Merta, D. — Sedláčková, L.: *Druhá starobrněnská rotunda*, s. 34, pozn. 14. Po mém soudu ji však činí nepravděpodobnou již v roce 2004 zkoumané stavení nemocničního pavilonu při ulici Vinohrady, situované v ještě relativně přístupných partiích návrší s geologickým podložím o charakteru zemin. Srov. Tamtéž, s. 28, obr. 1. Na tom byly detekovány výhradně geologické situace (nepublikovaný výzkum P. Holuba).

63 Srov. Mařík, J.: *Libická sídelní aglomerace*, s. 12–14 s odkazy na předchozí literaturu. Viz i Boháčová, I. — Poláček, L.: *Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren*, s. 14–17.

64 Viz Kolařík, V. — Merta, D. — Zůbek, A.: *Archeologická topografie*, s. 113–115 s odkazy na předchozí literaturu.

protało středověký terén jen několik sond a přineslo povšechná data o vývoji terénu: i zde se postupně zvýšil nejméně o 2–3 m náplav a různě starých navážek. Jednoznačné mladohradištní aktivity však nebyly dokumentovány v celé ploše náměstí, ale jen na pravém břehu náhonu.⁶⁵ Podobu raně středověkého osídlení v těchto místech tedy musíme zatím ponechat otevřenou. Pouze na staveništi orlovný východně od baziliky byla narušena okrajová partie mladohradištního osídlení. I zde narostl terén na dnešní nadmořskou výšku zhruba o 2 m a zároveň se oproti středověkému stavu podstatně zvýšila hladina spodní vody.⁶⁶

Sídlíštní aktivity z mladší doby hradištní a počátečních dekad 13. století se nám jeví jako kulturní vrstvy, respektive souvrství, tedy tmavé humózní uloženiny odpadního charakteru. Scházejí nám data k zástavbě tohoto prostoru. To je velmi pravděpodobně zapříčiněno dvěma faktory: byla nezděná a převážně nadzemní a zároveň nebyla zkoumána větší plocha; pak je tyto stavební reliktů obtížné indikovat.

Zatím nemáme žádná data z Křídlovické ulice, která se logicky nabízí jako raně středověká komunikace spojující Staré Brno s klášteřem Na luhu. Sterilní se prozatím jeví i okolí Hybešovy ulice a jednoznačné doklady mladohradištního osídlení nejsou ani z Nových sadů.⁶⁷

Pravobřeží Svratky je poznáno výrazně lépe a jsou zde především nápadné doklady řemeslné výroby.⁶⁸ Právě v nejbližším zázemí hradů bývají často postižitelné výrazné stopy neagrárních provozů. To je v raném středověku příznačné jen pro

- 65 Srov. Černá, L. — Sedláčková, L. — Zůbek, A.: *Brno, Mendlovo náměstí — sanace podzemí*. Nálezová zpráva, Archaia Brno o. p. s. — č. j. 17/09; Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 51, 2010, s. 424; Kolařík, V. — Merta, D. — Zůbek, A.: *Archeologická topografie*, s. 115–117.
- 66 Viz Kolařík, V.: *Brno, Mendlovo nám. 2a — Orlovna*. Nálezová zpráva, Archaia Brno o. p. s. — č. j. 6/06, s. 7–10; Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Polánka, Petr — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 48, 2007, s. 440–442.
- 67 Srov. Kolařík, V. — Merta, D. — Zůbek, A.: *Archeologická topografie*, s. 113; Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Polánka, Petr — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 48, 2007, s. 442–443; Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 50, 2009, s. 367.
- 68 Viz Malý, K. — Zapletalová, D.: *Železářská kovovýroba*; Zapletalová, D.: *Starobrněnské pravobřeží Svratky*; Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 51, 2010, s. 426–427; Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 53, 2012, č. 2, s. 124–129; Sedláčková, L. — Zapletalová, D.: *Skleněné kroužky z Brna a problematika raně středověkého sklárství na Moravě*. AR 64, 2012, s. 534–548; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 522; Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 54, 2013, č. 2, s. 170–172; Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 55, 2014, č. 2, s. 194–195; Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 56, 2015, č. 2, s. 239–240.

místa se zdroji surovin, zejména rud.⁶⁹ Což Brno se svou surovinovou základnou rozhodně nebylo.⁷⁰ Dokážeme ale archeologicky doložit a rozpoznat jen zlomek činností, které zde kdysi probíhaly. Zjednodušeně řečeno, jsou to aktivity, které se odbyvaly pod úrovní soudobého terénu, pracovaly s ohněm nebo zpracovávaly takové materiály a produkty, které měly spolu s výrobním odpadem šanci dočlovat se do současnosti. Tyto aktivity se odbyvaly uvnitř fortifikace i mimo ni, v jižní a jihovýchodní části osídlené plochy však ještě nedokážeme topografický vztah sídlištních objektů vzhledem k hradbě posoudit. Výzkumy, které tyto neagrární aktivity doložily, vesměs ještě nejsou podrobně vyhodnoceny, můžeme zde ale předběžně doložit postredukční zpracování železa a výrobu železných předmětů, zpracování barevných kovů, těžbu sprašové hlíny a s ní související výrobu keramiky a přetavování skla na drobný skleněný šperk.

Na pravém břehu Svatky mladohradištní osídlení dokonce přesahovalo rozsah známého historického intravilánu. Díky nálezů příkopu na Vojtově ulici však víme, že sídelní okrsek v okolí dnešní Grmelovy ulice již ležel mimo jím opevněnou plochu. Pravděpodobně tedy šlo o neopevněné sídliště v jižním předhradí. Toto osídlení bylo opakovaně zasaženo výzkumem již před druhou světovou válkou a poté v nedávné době.⁷¹ Výrobní aktivity pracující s ohněm již mimo opevněnou plochu dokumentuje i nález pece z výzkumu na Vídeňské č. 6–8. U aktivit v Polní ulici, zvláště v její jižní části, zatím nevíme, zda se daly uvnitř nebo vně hradeb.

Pro levobřežní část Starého Brna ještě stále nemáme dostatek informací, abychom zde mohli konstatovat například vyšší míru urbanizace, vyšší kvalitu zástavby, výraznější movité doklady pobytu elitních sociálních vrstev apod. Začínáme však již také mít jistou představu o rané středověké topografii tohoto místa. V místech s bezpečně doloženým osídlením nám zatím scházejí zejména doklady mladohradištních

-
- 69 Viz Štefan I.: *Great Moravia, Statehood and Archeology. The 'Decline and Fall' of One Early Medieval Polity*. In: Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldt-Stiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav. Edd. Jiří, Macháček, Šimon Ungerman. Bonn 2011, s. 342–343. Ke zdrojům železné rudy pro Brněnsko Souchopová, Věra: *Hutnictví železa v 8.–11. století na západní Moravě*. Praha 1986; Merta, Jiří: *Žasobování města Brna železem v období středověku*. FUMA 6, 2011, s. 184–187. Z Čech jako příklad zkoumaného těžebního areálu uvedme Knovíz s písemnými doklady rudníků již pro 11. století, viz Ježek, Martin — Řídký, Jaroslav — Varadzin, L. — Zavřel, Jan: *K železářské výrobě kolem přelomu 12. a 13. století v Knovízi, okr. Kladno*. AR 63, 2011, s. 331–339. Speciálním případem je pak pražská aglomerace, kde se ruda přímo hutnila a dále zpracovávala, viz například Havrda, Jan — Podliska, Jaroslav: *Hutnictví kovů v podhradí Pražského hradu*. FUMA 6, s. 68–97, s odkazy na starší literaturu.
- 70 Srov. Česková, Libuše: *Generální referát skupiny přednášek — ložiska nerostných surovin města Brna*. In: Brno a geologie. Red. Vlastimil Hrbáč. Brno 1982, s. 19–26; Přichystal, Antonín: *Geologie brněnského prostoru*. In: Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku. Red. Rudolf Procházka. Brno 2011, s. 23–38.
- 71 Viz Hrubý, V.: *Staroslovanské Brno*, s. 134–135; Zapletalová, D.: *Starobrněnské pravobřeží Svatky*, s. 192–195, 197; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 524; Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 56, 2015, č. 2, s. 239–243.

výrobních zařízení pracujících s ohněm. Pokud tuto představu nepopře další výzkum, je to indicie, že v tomto prostoru nejspíše neprobíhaly nejnebezpečnější nebo nejvíce obtěžující výrobní aktivity. To by bylo opět v kongruenci s indiciemi pro náročnější fortifikaci a s relativně starou církevní architekturou.

Rozdělení říčními rameny na více okrsků nebo strategické využití říčních toků pro posílení fortifikačního systému je doloženo u většího počtu raně středověkých hradů, za všechny zmiňme jako příklad velkomoravské Mikulčice a Pohansko u Břeclavi nebo pozdější Libici nad Cidlinou.⁷² Celkovou podobu říční sítě na Starém Brně pro raný středověk stále spíše tušíme,⁷³ není tedy vyloučeno, že nám dnes oproti stavu známému před regulací schází ještě přinejmenším jedno říční rameno. Na některých plánech obléhání Brna Švédy je vyznačena vodoteč vedoucí starobrněnským klášteřem.⁷⁴ I při vědomí nepřesného a schematického zobrazení situace u těchto plánů přesto nelze zcela vyloučit, že přece jen zachycují reálný stav. U klášteřů cisterckého řádu byl totiž odvod odpadu často řešen právě protékajícím vodním tokem a patřilo to dokonce k řádovému architektonickému ideálu.⁷⁵ Zda tomu tak opravdu bylo a zda se jednalo o umělý prokopaný náhon nebo o slepé říční rameno, jež bylo upraveno pro potřeby klášteře a později zrušeno, je věcí dalšího výzkumu. Stále však musíme mít na paměti, že v okolí Mendlova náměstí ještě neznáme přesný terénní reliéf a leccos nám může dosud unikat. Včetně reliktvů umělé fortifikace, zemními pracemi a výzkumem dosud nezasažených.

72 Srov. Hladík, Marek — Poláček, L.: *Interdisciplinární výzkum riečného koryta a pozostatkov mosta medzi severozápadným predhradím a opevneným predhradím mikulčickej aglomerácie*. PV 54, 2013, č. 2, s. 9–24; Poláček, L.: *Grabungen im Bereich der ehemaligen Flussarme in Mikulčice*. Brno 2014, s. 4, obr. 1; Dresler, P.: *Opevnění Pohanska u Břeclavi*. Brno 2011, s. 177, 180; Mařík, J.: *Výzkum raně středověkého opevnění v Libici nad Cidlinou — sonda 236*. AR 58, 2006, s. 511–519; Havrda, Jan: *Ke geologickým poměrům okolí Libice nad Cidlinou*. Tamtéž, s. 520–527; Čulíková, Věra: *Rostlinné makrozbytky z prostor raně středověkého opevnění v sondě 236 na jz. okraji předhradí v Libici nad Cidlinou*. Tamtéž, s. 527–539.

73 Vycházím přitom z faktu, že okolí Mendlova náměstí a prostor Hybešovy ulice leží na fluvialních sedimentech, a předpokládám tedy kromě hlavního říčního toku i pobočné rameno Svratky, tekoucí později přes dnešní Mendlovo náměstí. Toto rozdělení bylo patrně aktuální již v první polovině 13. století, jak lze usoudit z rozdělení levobřežní části na dva farní obvody. V průběhu středověku máme doloženo umělé zužování koryta tohoto ramene v místech ohybu ve východní části Mendlova náměstí (viz pozn. č. 55). Více by bylo k raně středověké říční síti možno zjistit jedině cíleným výzkumem za systematické spolupráce kvartérního geologa, takovýto výzkum je ale v podmínkách záchranného výzkumu v městském intravilánu prakticky nereálné uskutečnit.

74 Viz Zeiler, Martin — Merian, Matthäus: *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, das ist, Beschreibung und eigentliche Abbildung der vornehmsten und bekandtesten Städte und Plätze in dem Königreich Boheim und einverleibten Ländern, Mähren und Schlesien*. Frankfurt am Main 1650, tab. 22. Uloženo v Moravské zemské knihovně Brno (dále jen MZK), inv. č. 35932. Plán jako příloha v knize *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg*. Wien 1672. Uloženo v MZK, inv. č. St 2–18.958. Plán „Abriß der Schwedischer Belagerung Brinns und des Spielberges, Angefangen den 24. Aprilis und geendiget den 13. Augustii des Jahres 1645.“ Moravský zemský archiv v Brně, fond D 22 Sběrka map a plánů 1575–2011, sign. 1049.

75 Srov. Charvátová, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. 1. svazek. Fundace 12. století*. Praha 1998, s. 33, 44–45. Nejblíže příklad řešení odvodu odpadních vod je dosud viditelný v Předklášteří u Tišnova.

Ještě co se týče Kosmovy reference pouze o jediné řece, nikoli dvou: obléhající vojsko přitáhlo k Brnu s vysokou pravděpodobností od jihu,⁷⁶ a tedy k hlavnímu toku Svatky v jeho tehdejší podobě. I ve směru od Olomouce by se pravděpodobně vojsko v bezprostřední blízkosti hradu setkalo pouze s jedním vodním tokem. Prostor dnešního Mendlova náměstí byl v novověku rozsáhle dorovnan⁷⁷ a i z jiných důvodů (například dvou far ve 13. století) lze poměrně oprávněně uvažovat, že levobřeží Svatky bylo skutečně rozděleno ještě vedlejším svrateckým ramenem.

Otázku, kde přesně se v rámci levobřežní části nacházel tzv. hlavní hrad, tedy úřední rezidence, je nutno prozatím ponechat otevřenou. Informací odtud máme dosud příliš málo, porovnat například kvalitu zástavby nebo stanovit případné její více či méně pravidelné „urbanistické“ rozvržení nemůžeme vůbec. Rezidenci úředních knížat je však nutno hledat spíše dále a stranou od přechodu hlavního toku řeky, u nějž se do opevnění této části bezpochyby vstupovalo. V těchto místech lze očekávat spíše obchodní aktivity. Reminiscencí na ně koneckonců může být krčma vyňatá k roku 1243 z mílového práva, jejíž přibližnou polohu známe. I když víme, že Brno mělo týdenní hradební trh, nelze si ho zřejmě celý představovat jako jediné volné prostranství. Lze připustit přinejmenším, že dobytek, zejména skot, se za účelem směny ani odvodu daní do opevněné levobřežní části nutně nahánět nemusel. Zato byly v této části hradu jistě směňovány vzácnější a dražší komodity. Nepochybně se zde, v místech co nejvíce chráněných, také nacházela mincovna úředních knížat. Její výnosy byly pro ně klíčové a bezpochyby ji tedy můžeme právem hledat v blízkosti rezidenčního areálu hradu nebo v jeho rámci. Provoz mincovny se však obvykle doložit nedaří. Maximálně můžeme ve šťastných případech zachytit stopy zpracování drahých kovů, které lze na rozdíl od jiných řemeslných činností přednostně očekávat v blízkosti úřední rezidence, opět pojaté do co nekvalitnějšího hradebního systému.⁷⁸

Přesnou polohu rezidenčního areálu v nejužším slova smyslu tedy zatím nabídnout nedokážeme. Jednu věc ovšem o budovách rezidenčního areálu, včetně knížecího sídla, předběžně říci lze: s výjimkou sakrálních staveb byly s nejvyšší pravděpodobností dřevozemní konstrukce. Pravděpodobně to platí pro velkou část, ne-li pro celou dobu jejich trvání. Teprve pro průběh 12. století lze, i když s žádnou velkou jistotou, připustit přestavby do zděné podoby. Ovšem pouze s ohledem na poznatky o soudobé architektuře českých Přemyslovců.

76 Ke komunikacím z Prahy a Čech na Brněnsko nově Hejhal, Petr: *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*. Brno 2012, s. 24–28.

77 Viz Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 51, 2010, s. 424; Kolařík, V. — Merta, D. — Zůbek, A.: *Archeologická topografie*, s. 115–117, 120.

78 Analogii včetně určité prostorové vazby na sakrální stavbu najdeme opět na Libici. Zajímavé je, že s naryžovaným zlatem se zde pracovalo spíše na předhradí. Srov. Princová, Jarmila — Mařík, J.: *Libice nad Cidličnou — stav a perspektivy výzkumu*. AR 58, 2006, s. 660.

CÍRKEVNÍ STAVBY

Při řešení lokalizace hradu je důležité rovněž vyrovnat se s přítomností sakrálních staveb na Starém Brně a s pohřebním projevem (případně i jeho absencí) kolem nich. Nejvýznamnější je stále nález rotundy v areálu starobrněnského kláštera na Mendlově náměstí, jenž ke Starému Brnu přitáhl pozornost jako první. Podstatný pro dataci této svatyně je fakt, že pod její interiérem se nedostala mladší keramika než z první poloviny 11. století; přitom ve výplních hrobů se keramika se vzhůru vytaženými okraji, podobná nálezům z Vídeňské ulice, objevila.⁷⁹ Kostel tedy musel být na místě již před polovinou 11. století a jeho interiérem se uzavřel ukládání odpadu. Hrob se sekerou a nožem u rotundy ve starobrněnském klášteře je sice velkomoravský, některé další pohřby vybavené stříbrným prstenem s rytinou ptáka či stříbrem plátované malé esovité záušnice ale ukazují na hlubší datování v rámci mladší doby hradištní. V této době v našich zemích výskyt zděné sakrální stavby není vůbec samozřejmostí. Může jít o kostel v rámci hradu sloužící zeměpánovi (v řídkých případech i některému úředníku), o kostel klášterní nebo kapitulní, anebo, ovšem velmi zřídka, i o votivní svatyni. Šlechtická založení se množí až ve 12. století a řádná farní síť se ustanovuje teprve postupně po celý vrcholný středověk. Starobrněnská rotunda tedy již z chronologických důvodů dost dobře nemůže být běžným, takřka bezvýznamným kostelem. Vzhledem k poloze v lépe zajištěné levobřežní části Starého Brna lze předpokládat, že šlo o kostel sloužící pro relativně malou skupinu lidí, nejspíše pro místní sociální elitu. Pohřbívání kolem ní ale pokračovalo i ve 12. století, o čemž svědčí záušnice velkého průměru.⁸⁰

Na rozdíl od autorky objevu⁸¹ ovšem považují za prvního reálného zakladatele této rotundy teprve knížete Břetislava. Kromě jiného postojí k dataci nálezů, jež se jako poslední dostaly pod jeho interiérem, přihlížím k faktu, že Morava byla v prvních dvou dekádách 11. století dobytá a vojensky okupována Poláky.⁸² Ti přijali křesťanství poměrně pozdě, teprve roku 966, a i v jejich domovině se teprve začínala vytvářet církevní organizace. Církevní architektura z doby před rokem 1000 je známa z Poznaň, kde bylo pro polské země zřízeno misijní biskupství, a z Hnězdna, pozdějšího arcibiskupství.⁸³ Po roce 1000 ji máme doloženu nebo ji lze alespoň předpokládat především v Krakově, Vratislavi a snad i Kolobřehu, jež se staly sídly

79 Za možnost studovat nálezy z těchto výzkumů děkuji Petru Vachůtovi.

80 Srov. Štefan, I. – Varadzin, L.: *Počátky farní organizace*, s. 38. Na nekostelních řadových pohřebištích na Moravě se tyto vůbec neobjevují, v Čechách naprosto převažuje jejich výskyt u kostelních hřbitovů. Jejich výroba tedy nespádá před počátek 12. století.

81 Viz Cejnková, D.: *Archeologický výzkum*, s. 19–21.

82 Srov. *Dějiny z Měseburku. Kronika*. Edd. Bořek Neškudla, Jakub Žytek. Praha 2008, s. 146, 149–150, 155, 160, 165–167, 227, 249–252.

83 Základní informace viz Kara, Michal: *Poznaň*. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*. Katalog výstavy. Edd. Alfred Wiczorek, Hans-Martin Hinz. Praha 2002, s. 167–168; Sawicki, Tomasz: *Hnězdno*. In: *Tamtéž*, s. 166–167.

biskupství.⁸⁴ Poněkud dříve nebo na samém počátku 11. století existovala sakrální architektura i na některých důležitých piastovských hradech, i když nebyla vždy dostavěna (na Lednickém Ostrově, v Gieči, v Přemyšlu atd.).⁸⁵ Obvykle se však jednalo o komplex zděných nebo alespoň převážně zděných staveb společně s palácem a baptisteriem a případně i podružnými sakrálními stavbami. Tato architektura byla obecně oproti českým zemím pojata mnohem náročněji a vycházela z otonských vzorů. Brno pro Poláky rozhodně nebylo lokalitou na této úrovni, pokud již v této době vůbec existovalo.⁸⁶ I pokud by na okupovaném území tento hrad založili, těžko říci, zda by na něm ihned vystavěli i sakrální stavbu, případně vybudovali celý palácový komplex. V počátečním období takového hradu by patrně dominovala strategická funkce.

Navíc teprve někdy okolo přelomu tisíciletí přešli Poláci od žárového ke kostrovému pohřebnímu ritu. Byli již ovšem rozsáhle zapojeni do mincovní ekonomiky, takže se v hrobech již od 10. století vyskytují mince.⁸⁷ Pro dataci hrobu se sekerou a nožem až na přelom 10. a 11. století, na němž byla dříve rovněž založena datace rotundy, by tedy musely vyvstat velmi závažné důvody. Mnohem spíše v něm máme co do činění s pozůstatky středohradištního pohřebního areálu, příslušného ke staršímu sídlišti na levém břehu Svratky, doloženému v místech bývalého hostince *U modrého lva*.

I pokud bychom ale předpokládali moravského zakladatele rotundy, představitelé málo poznané místní elity, její raná výstavba opět není příliš pravděpodobná, a to vzhledem k nepatrnému počtu dokladů sakrálních staveb z celého 10. století. Opět by nejspíše platilo, že u nového hradu by převažovala jeho vojenská funkce.⁸⁸

-
- 84 Viz Leciejewicz, Lech: *Kolobřeh*. In: Střed Evropy okolo roku 1000. Katalog výstavy. Edd. Alfred Wiczorek, Hans-Martin Hinz. Praha 2002, s. 63–64; Pianowski, Zbigniew: *Krakov*. In: Tamtéž, s. 168–169; Rzeźnik, Paweł: *Vratislav*. In: Tamtéž, s. 169–171.
- 85 Srov. Krysztofiak, Tereza: *Giecz*. In: Střed Evropy okolo roku 1000. Katalog výstavy. Edd. Alfred Wiczorek, Hans-Martin Hinz. Praha 2002, s. 164; Górecki, Janusz: *Hradiště na Lednickém ostrově – rané státní centrum piastovské dynastie*. In: Tamtéž, s. 165–166; Chudziak, Wojciech: *Kostel na hradišti Chlum u Chelmná*. In: Tamtéž, s. 179–180; Kurnatowska, Zofia: *Christianizace Polska ve světle archeologických pramenů*. In: Tamtéž, s. 172–173. Kamenná architektura byla v Polsku rovněž cizorodá a předpokládá se, že ji budovali cizinci. Raná piastovská architektura byla zděna z podlouhlých kamenných desek opracovaných kladivem. Pokud je líc stavby z lomového zdiva oplentován kvádry, nazývá se stavební technika *opus emplekton*. Srov. Żurawska, Klementyna: *Sakrální architektura v Polsku*. In: Tamtéž, s. 177–178; Chudziak, W.: *Kostel na hradišti*. In: Tamtéž, s. 177–178.
- 86 V dataci jednotlivých polských hradů a jejich přestaveb hraje velkou roli dendrochronologie.
- 87 Viz Štefan, I.: *Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém*. AR 59, 2007, s. 805–836, s odkazy na literaturu.
- 88 V tuto chvíli lze na Moravě sakrální architekturu hlouběji v 10. století předpokládat jen v Olomouci vzhledem k doloženému moravskému biskupu, fyzicky se ale nejspíše nedochovala. U ostatních staveb se, pokud je mi známo, předpokládá vznik ještě v době velkomoravské. Základní informace viz Bláha, Josef: *Olomouc*. In: Střed Evropy okolo roku 1000. Katalog výstavy. Edd. Alfred Wiczorek, Hans-Martin Hinz. Praha 2002, s. 138–139; Týž: *Tópografie a otázka kontinuity raně středověkého ústředí v Olomouci*. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999). Edd. Luboš Polanský, Jiří Sláma, Dušan

Do raně středověkých dějin Brna ovšem nepatřil kostel sv. Prokopa. Odhlédneme od všech hypotéz a spekulací, které se na něj navázaly dříve, než byly odkryty útržky jeho zdiv. Kostel vznikl až ve 13. století, po této stránce archeologie přinesla důkazy dosti jednoznačné. Starší zděná stavba mu nepředcházela a navíc se teprve ve vrcholném středověku změnila funkce přilehlého areálu ze sídlištního na funerální.⁸⁹

Pozornost právem upoutala druhá nalezená rotunda.⁹⁰ Její potenciální nález byl ovšem predikován, jednak proto, že Brno mělo oproti jiným důležitým hradům prokazatelných raně středověkých svatyní málo, jednak díky nálezu rozsáhlého kostrového pohřebiště. Její zasvěcení neznáme, její funkce však při srovnání se situací na jiných soudobých hradech není nikterak záhadná; sloužila pro většinu hradních obyvatel a snad i pro obyvatele jeho blízkého okolí. Přesnou podobu farního přímysu neprivilegovaného obyvatelstva v raném středověku ovšem neznáme, víme jen, že se díky postupnému prosazování kanonických norem od vrcholně středověkého stavu dosti lišil. Nevíme také, zda se v případě pravobřežní rotundy jednalo o samostatnou faru nebo o filiální kostel k rotundě P. Marie (pokud je toto patrocinium původní), čistě podle přítomnosti hrobů to zjistit nelze.⁹¹

Budeme-li pátrat po možném fundátorovi, Konrád I. tuto rotundu vzhledem k dlouhé vládě sice zřídil mohl, není to však nijak zaručeno. Rotundy a centrály obecně nejsou v raném středověku ani v Čechách ani na Moravě tak výlučné, jak by se na první pohled zdálo. Jedinou analogií ke dvěma brněnským není jen znojmská rotunda, která podle stratigrafie může být nejdříve z druhé poloviny 11. století, ale může být i poněkud mladší⁹² a jejíž stratigrafické stáří by vůbec neodporovalo zkomolenému gotickému neoficiálnímu nápisu, podle něž by měl být fundátorem Konrád II.⁹³ Pod románskou podlahou se totiž stihla na podloží vytvořit vrstva, která zaplňovala i do skály vytesané kůlové jamky, takže vznikla patrně až po ukončení výstavby obvodových zdí. Keramika z ní vyzvednutá ukazuje, že svatyně nemohla být vystavěna již v první polovině 11. století.⁹⁴

Třeštík. Praha 2000, s. 190–192, s odkazy na předchozí literaturu. K velké části argumentů tohoto autora lze mít výhrady, některé nálezy ale na přítomnost sakrální architektury ukazují nepřímou.

89 Kostelu sv. Prokopa bude znovu věnován samostatný příspěvek, ačkoli většina směrdatných dat již publikována byla.

90 Srov. Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 54, 2013, č. 2, s. 170–172; Merta, D. — Sedláčková, L.: *Druhá starobrněnská rotunda*.

91 Srov. například Jokeš, Petr: *Farní organizace na středověké západní Moravě*. Brno 2011, s. 14–21.

92 K hodnocení keramického souboru viz Procházka, R. — Peška, M.: *Základní rysy*, s. 145.

93 Viz Vidmanová, Anežka: *Poznámky k datačnímu nápisu v kapli sv. Kateřiny ve Znojmě*. In: Znojmská rotunda ve světle vědeckého poznání. Red. Pavel Ciprian. Znojmo 1997, s. 54; Krzemińska, Barbara — Merhautová, Anežka — Třeštík, Dušan: *Moravští Přemyslovci ve znojmské rotundě*. Praha 2000, s. 47–66; Klíma, Bohuslav: *Znojmská rotunda ve světle archeologických výzkumů*. Brno 1995, s. 29, obr. 8.

94 Toto časové zařazení vyslovil Klíma, B.: *Znojmská rotunda ve světle archeologických výzkumů*. In: Znojmská rotunda. Malby v Národní kulturní památce Rotunda sv. Kateřiny a výsledky současného výzkumu. Znojmo 2004, s. 16; Týž: *Znojmská rotunda ve světle archeologických výzkumů*, s. 34, 67, 217–220. K náleзовé situaci

Rotundy se v našem raném středověku objevují od 9. století s různou četností průběžně a dožívají se 13. století. Občas to bývala i venkovská šlechtická založení, moravské příklady se ovšem na rozdíl od českých hůře datují. Do 12. století bývá kladena rotunda v Podolí u Jemnice⁹⁵ a rotunda sv. Pantaleona v Pustiměři. U té kromě římsy vítězného oblouku naznačuje stáří unikátní, leč velmi nekvalitní denárová ražba, nalezená v základovém výkopu.⁹⁶ Méně jistá je datace kostela v Šebkovicích, kde pozdně románskému presbytáři předcházela podkovovitá apsida, a také tzv. Cyrilky ve Velkém Újezdě u Kojatic, původního farního kostela sv. Petra a Pavla. Tyto rotundy měly nejspíše refugiální, respektive snad zvonové patro či polopatru,

v okolí a interiéru rotundy viz Novotný, Boris: *Předběžná zpráva o zjišťovacím výzkumu ve znojenské rotundě*. PV 1966 11, 1967, s. 53–54, 124–125, tab. 48–49; Klíma, B.: *Nový archeologický výzkum u rotundy ve Znojmě (okr. Znojmo)*. PV 32, 1987, s. 52–53, obr. 39–40; Týž: *Dosavadní výsledky archeologického výzkumu u rotundy sv. Kateřiny ve Znojmě (okr. Znojmo)*. PV 1988 33, 1991, s. 41–42, obr. 11; Týž: *Nová etapa výzkumu rotundy sv. Kateřiny ve Znojmě (okr. Znojmo)*. PV 1989 34, 1993, s. 80–82, obr. 21–23; Klíma, B.: *Nové poznatky o opevnění a osídlení znojenské hradní ostrožny v dosahu rotundy sv. Kateřiny*. In: Znojenská rotunda. Malby v národní kulturní památce Rotunda sv. Kateřiny a výsledky současného výzkumu. Znojmo 2004, s. 140–154; Procházka, R.: *Vývoj opevňovací techniky*, s. 243–246. Hodnocení stavebního materiálu, ale i stavebně inženýrský posudek nasvědčují spíše jediné stavební fázi u obvodového zdiva i klenby. Srov. Dvořák, Jaroslav — Maštera, Lubomír — Otava, Jiří: *Horninový stavební materiál rotundy sv. Kateřiny na znojenském hradě*. In: Znojenská rotunda. Malby v Národní kulturní památce Rotunda sv. Kateřiny a výsledky současného výzkumu. Znojmo 2004, s. 138–141; Vlček, Milan: *Znojenská rotunda z pohledu stavebního inženýra*. In: Tamtéž, s. 161–165. Podle historických vedut měla rotunda do novověku lucernu, jež však nebyla otevřená do interiéru, srov. Konečný, Lubomír Jan: *Románská rotunda ve Znojmě. Ikonologie maleb a architektury*. Brno 2005, frontispis, s. 11, 12, 32–35, obr. 22. Pro hodnocení svatyně je také kromě polohy mimo dnešní akropoli důležité, že uvnitř apsidy i jižně svatyně byly i přes radikální poničení terénu shledány indicie pro pohřbívání. Přes opakované diskuze, která ze známých znojenských sakrálních staveb byla nejstarší a nejvýznamnější, by nemělo zapadnout, že se početné mladohradištní pohřebiště nacházelo v ploše a okolí dnešního Václavského náměstí. Srov. Čižmář, Zdeněk: *Znojmo (okr. Znojmo)*. PV 48, 2007, s. 526; Týž: *Znojmo (okr. Znojmo)*. PV 49, 2008, s. 459; Týž — Lečbych, Marek: *Znojmo (okr. Znojmo)*. PV 51, 2011, s. 489–490. I ve Znojmě se tedy nacházel velký podružný pohřební areál jinde než pozdější kostely mající na starost duchovní péči a i zde může dojít k nálezu dosud neznámé sakrální stavby. Mladohradištní pohřební areál se nacházel i poblíž kostela sv. Mikuláše, srov. Čižmář, Z.: *Znojmo (okr. Znojmo)*. PV 46, 2005, s. 320–321. K nálezu dosud neznámé sakrální stavby může snad ještě ve šťastném případě dojít i na vnitřním hradě, z nějž téměř nejsou archeologická data.

- 95 Srov. Konečný, L. J.: *Emporové rotundy s válcovou věží*. Umění 26, 1978, s. 401; Týž — Bláha, J.: *Zjišťovací průzkum rotundy v Jemnici-Podolí*. PV 1974 19, 1975, s. 57–58, tab. 46–47. Datování nemá jistější oporu v archeologické a umělecko-historické situaci, ale jistou analogii představuje votivní rotunda na Řípu. Válcové emporové věži, jež měla být přistavěna v bezprostřední návaznosti na stavbu lodi, však předcházela pravoúhlá substrukce. K Řípu nově Solař, Miloš: *Zpráva o obnově fasád rotundy sv. Jiří a sv. Vojtěcha na hoře Říp*. Monumentorum custos 2, 2009, s. 65–76; Nováček, Karel: *Říp a jeho kostel. K vývoji a kontextu rotundy svatého Jiří*. In: Archeologie krajiny pod Řípem. Edd. Martin Gojda, Martin Trefný, Regina Janíková. Plzeň 2011, s. 127–142.
- 96 Viz Konečný, L. J.: *Výsledky stavebně-historického a archeologického průzkumu rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři 1977–78*. AH 11, 1986, s. 329–347; Videman, Jan — Paukert, Josef: *Moravské denáry 11. a 12. století*. Kroměříž 2009, s. 399, 463. Mincí, původně považovanou za královskou ražbu Vladislava II., se však nepodařilo zcela jistě přidělit konkrétnímu vydavateli, nemá analogie a ani její opis a ikonografii nelze s jistotou dešifrovat.

šebkovická i západní věžní emporu. Obdobné patro profánního účelu měly s jistotou i kostely ve Štěpkově a Častohosticích.⁹⁷ Do 13. století jsou pak datovány kostely v Plavči⁹⁸ a v Tasově.⁹⁹ Jen díky archivním plánům jsme informováni o hypotetické existenci rotundy ve Žďárně na Boskovicku.¹⁰⁰ Nadto v mladší době hradištní plnily přinejmenším funerální a možná i liturgickou funkci i některé velkomoravské rotundy.¹⁰¹

Pokud se však u moravských románských centrál vůbec dochovaly architektonické detaily, nejsou tak specifické jako u velké části českých kostelů, a proto se podle nich s větší přesností datovat nedaří. U českých sakrálních staveb obecně máme také mnohem častěji k dispozici dendrodata. Rovněž kvádríkový či lomový způsob hrubého zdění odráží často spíše vlastnosti dostupného kameniva nežli chronologii; u základových partií staveb to platí naprosto. Pochopitelně je možné, že o části moravských rotund dosud nevíme a ještě jich s dalšími výzkumy přibude. Potenciálními místy nálezu jsou všechny méně zkoumané raně středověké hrady, přibýt jich však může i ve venkovském prostředí. Otázka raných šlechtických fundací opět není na Moravě prostudována tak podrobně jako v Čechách.¹⁰²

Zatím nebylo vyhodnoceno pohřebiště, respektive hřbitov z Vídeňské ulice; při něm bude nutno sledovat kromě příměsí v hrobových jamách průměr záušnic a také prostorové a relativně-chronologické souvislosti nalezených mincí.¹⁰³ Přesto lze připustit i jinou verzi datace druhé starobrněnské rotundy, než jaké předkládají David Merta a Lenka Sedláčková.¹⁰⁴ Jižní okraj pohřebiště zřetelně vytvářel řady hrobů, zatímco pohřby ležící blíže k rotundě se již často porušovaly nebo se do hrobových

- 97 Srov. Konečný, L. J.: *K funkci románských rotund jihozápadní Moravy*. SPFFBU. Řada uměnovědná F 19–20, 1975–1976, s. 115–118; Týž: *Zjišťovací průzkum a rekonstrukce románské rotundy sv. Maří Magdaleny v Šebkovicích u Žnojma*. VVM 42, 1990, s. 61–71; Kudělka, Zdeněk — Konečný, L. J. — Samek, Bohumil: *Výzkum románské architektury na Moravě II*. SPFFBU. Řada uměnovědná F 25, 1981, s. 61–62; Kudělka, Z. — Kalinová, Alena — Konečný, L. J. — Samek, B.: *Výzkum románské architektury na Moravě III*. Tamtéž, 26–27, 1982–1983, s. 84, 86–87.
- 98 Viz Konečný, L. J.: *Románská rotunda ve Žnojmě*, s. 48. Rotunda má lucernu prolomenou malými dvojsdruženými okny, opatřenou ve vrcholu čtyřoblíčeovou stélou.
- 99 Srov. Unger, J.: *Výsledky archeologického výzkumu u současné fary v Tasově (okr. Žďár nad Sázavou)*. Pravek NŘ 21, 2013, s. 277. Rotunda je stratigraficky starší než raně gotický kostel a nepřímo do první poloviny 13. století ukazují nestratifikované zlomky keramiky z jejího okolí.
- 100 Viz Konečný, L. J.: *K funkci románských rotund*, s. 116.
- 101 Srov. Klíma, B.: *Archeologický výzkum MU na velkomoravském výšinném hradišti sv. Hypolita ve Žnojmě*. In: *Velká Morava mezi východem a západem*. Edd. Luděk Galuška, Pavel Kouřil, Zdeněk Měřínský. Brno 2001, s. 229–235.
- 102 Viz Kalhous, D.: *Problémy formování církevní správy v českých zemích v raném středověku*. *Studia mediaevalia Bohemica* 7, 2015, s. 22–36; Jokeš, P.: *Farní organizace*.
- 103 Srov. Štefan, I. — Varadzin, L.: *Počátky farní organizace*.
- 104 Viz Merta, D. — Sedláčková, L.: *Druhá starobrněnská rotunda*, s. 31. Autoři preferují dataci kostela před založením pohřebiště nebo zároveň s ním, neboť rotunda žádný hrob neporušila.

jam pohřbívalo opakovaně. Kostel sám neporušil žádný hrob a ani v jeho interiéru se žádný nenašel. Spíše než naprostým zničením nálezové situace to bude dáno jeho dodatečným postavením na okraji staršího pohřebního areálu nebo vyčleněním a respektováním místa pro jeho stavbu. Schází nám sice vše, co se nacházelo pod zástavbou dnešního domovního bloku severně od rotundy, pohřebiště ale dále k severu pokračovalo, jak naznačuje jeho severozápadní zkoumaná část. Zřejmě však nepřekračovalo linii dnešní ulice Kamenné nebo alespoň ne o mnoho. Na parcelu po domech Vídeňská č. 6–8 již nezasahovalo. Pohřební areál byl oproti okolí vymezen oplocením.

Otázkou je, zda se opravdu pohřbívání udržovalo i po naprostém zániku sakrální stavby. Přesnou dobu ztráty sakrální funkce, ale ani následného rozebírání nedokážeme stanovit, víme jen, že v průběhu 13. století již byla stavba odtěžena do základů a v jejím místě pokračovala profánní zástavba. Hroby, v jejichž zásypech se našla příměs malty a úlomků kameniva, však neodráží pozdní pohřbívání v době, kdy již z rotundy zbyl jen negativ, ale mohou být současné již s výstavbou svatyně.¹⁰⁵ Naopak, pokud se při podrobném zpracování prokáže, že se v zásypech některých hrobů v bezprostřední blízkosti rotundy stopy stavebního materiálu vůbec neobjevují, výrazně to posílí hypotézu, že byl kostel vystaven až dodatečně.

Tato rotunda má dosti pravděpodobně jiné stáří než rotunda nalezená ve starobrněnském klášteře. I u ní bude sice nutno vyčkat souhrnné publikace, kterou chystá Petr Vachůt. Již nyní však lze konstatovat, že bude oproti pravobřežní rotundě nejspíše starší a patrně měla i výrazně odlišnou funkci. Tato rotunda ovšem není současná ani se znojemskou rotundou. Vzdor pokusům porovnat rozměry zdív a kvádrů vycházejí jiné skutečnosti z nálezů uvnitř a okolo všech těchto staveb. Zatímco pod interiérem starobrněnské rotundy se dostala jako poslední keramika z doby hlouběji před polovinou 11. století, střepy vyzvednuté z vrstvy pod interiérem znojemské rotundy patří až mladšímu mladohradištnímu horizontu s vytaženými okraji (viz výše). Půdorysná dispozice obecně sama o sobě přímo na funkci ani na osobu fundátora neukazuje, nemalý rozdíl v síle nadzemního zdíva u levobřežní starobrněnské a znojemské rotundy navíc jistě znamená rozdílný potenciál obou staveb, co se výšky a hmotnosti zastřešení týče. U svatyní zachovaných torzálně pod úrovní podlah se také obtížně usuzuje na podstatnou část atributů, které by za příznivějších okolností vypovídaly o jejich více či méně reprezentativním vzhledu (způsob zastřešení a zastropení, fresky, kamenická či sochařská výzdoba, způsob iluminace, zvony). O nákladnosti movité výbavy, která hrála při reprezentaci držitelů zakladatelských práv nemenší úlohu, se nedozvídáme prakticky vůbec ani u zachovalějších staveb.

Nález neznámé rotundy v pravobřežním areálu však nikterak neoslabuje význam levobřežní starobrněnské rotundy, pokud se bere v úvahu celkový nálezový kontext

105 Takto předběžně interpretovali nálezovou situaci D. Merta a L. Sedláčková. Viz pozn. 104.

obou staveb.¹⁰⁶ Pro větší význam levobřežní rotundy hovoří kromě vysokého stáří i fakt, že se nacházela v oné části hradu, jejímuž zabezpečení byla věnována větší pozornost. Asi také byla nejen kostelem nejdůležitějším, ale po nějakou dobu i jediným. Tento soud může do budoucna zvrátit jedině nález jiné, architektonicky náročnější stavby, která by s rotundou byla bezpečně současná alespoň na úrovni archeologicky stanoveného horizontu. Na druhou stranu očekávat právě v Brně objekt úměrný říšské *Pfalzkapelle*, přestavbám Pražského hradu nebo vyšehradským zděným stavbám není na místě. Na pravobřeží Svratky, v nejbližším ekonomickém zázemí hradu, se pro změnu nacházel i oddělený pohřební a sakrální areál určený pro naprostou většinu obyvatel hradu. To je rovněž poměrně typický jev, u hlavních hradských kostelů bylo obvykle pohřbíváno minimum osob tvořících lokální společenskou špičku. Vládnoucí brněnští úředníci však u toho brněnského nespočetnili; Konrád I. byl jako český kníže pohřben v Praze, nejspíše na Vyšehradě, a jeho potomci založili klášter v Třebíči. Mohli zde však být uloženi Konrádovi případní potomci, kteří se nedožili dospělého věku, nelegitimní potomci, eventuálně i neprovdané nebo sešvagřené ženské příbuzné. Kolik těchto rodinných příslušníků bylo a zda vůbec nějak, však není známo, v této době nebylo příliš zvykem informace o nich písemně fixovat. Na jejich existenci však usuzujeme obecně z faktu, že pro starší období registrujeme převážně mužské členy Přemyslova rodu, a to zejména ještě vládnoucí knížata.¹⁰⁷

Do raně středověkých dějin Brna nepatřil ovšem ani kostel sv. Václava při východní straně Vídeňské ulice. Zkoumán sice nebyl a je otázka, kolik z jeho základů zbylo, případně zda by ještě byly něčím datovatelné. Nebyl však doposud učiněn žádný nález, jenž by ukazoval na mladohradištní pohřby v jeho okolí.¹⁰⁸ Je navíc dosti pravděpodobné, že kostel byl založen teprve ve farním obvodu kostela sv. Prokopa jako jeho *filia*, aby obyvatelé pravobřeží Svratky nemuseli při plnění farního přímusu a zejména při pohřbívání překračovat řeku; potřeba církevního benefícia

106 Srov. Jan, L.: *Rotunda neznámého zasvěcení*, s. 664; Týž: *Kostel Panny Marie*, s. 664; Šlancarová, V. — Procházková, R.: *Sakrální a reprezentativní architektura*, s. 779.

107 Viz Žemlička, J.: „*Dvacet pánů*“ české země (*K vymezení panujícího rodu v 11. a 12. století*). Časopis Matice moravské (dále jen ČMM) 117, 1998, s. 293–309; Kalhous, D. — Kopal, Petr — Moravcová, Irena — Polanský, Luboš: *Přemyslovská dynastie. Soupis členů původního českého panovnického rodu*. In: Přemyslovci. Budování českého státu. Edd. Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička. Praha 2009, s. 548–561.

108 Srov. Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Polánka, Petr — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 49, 2008, s. 384; Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 53, 2012, č. 2, s. 126–129; Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 56, 2015, č. 2, s. 241–243. Ani v depozitářích Moravského zemského muzea a Muzea města Brna se žádný náhodný nález nenachází. Inventurní knihy mnou byly detailně kontrolovány při zpracovávání slovanského osídlení Brna. Rovněž mi není známo žádné starší hlášení o nálezů v archivu Archeologického ústavu Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i. Novověké hroby či alespoň hrobové jámy se zato mimo zástavbu dochovaly v hojném počtu.

mohla vyvstat také. Lze na to usuzovat ze vztahu správce prokopské kaple ke svatováclavskému knězi.¹⁰⁹

Pravobřežní rotunda nemusí být posledním nalezeným starobrněnským kostelem, zatím ale další podobný nález nic neindikuje. Ale jak vidno, pracovat jen s patrocinií, z nichž nemalá část je průběžná, může být nesmírně zavádějící. Z farního obvodu k roku 1323¹¹⁰ také nelze zpětně usuzovat na velkofarní funkci kostela P. Marie.¹¹¹ Zavádějící je i srovnávání pozemkové výbavy brněnských kostelů se statky Zdíkovy listiny.¹¹²

Termín *velkofarní kostel* je ostatně tradiční konvenční označení kostelů na důležitých správních hradech. Lépe je po mém soudu hovořit o hradeckých kostelech. Jednak byla představa velkých farních obvodů pro obyvatelstvo z celé krajiny příslušné k hradu, které se postupně zmenšovaly ve prospěch nových far, převzata již před sto léty z tehdy známých říšských reálií.¹¹³ Dnes se i pro říšské prostředí a pro jiné země středovýchodní Evropy upouští od myšlenky záměrného dělení velkých farních obvodů ve prospěch postupného neorganizovaného zahušťování kostelní sítě, založené na privátních venkovských kostelech různě společensky situovaných fundátorů, jimž byla teprve dodatečně určena územní působnost.¹¹⁴ Povinnosti obyvatel hradeckého obvodu k církvi se také s výjimkou placení biskupského desátku velmi obtížně určují. Není vyloučeno, že se duchovní správa dlouho omezovala na křest v určených termínech a pohřeb na určené a snad i posvěcené místo, eventuálně u poddaných v blízkosti hradu ještě na účast na slavnostních bohoslužbách, poutích a procesích. Připustit můžeme i shora vynucovaný zákaz práce v neděli a o hlavních svátcích. Sám termín farnost (*parochia*) je dobově podmíněný a s novověkou definicí se jeho raně středověký význam nekryje.¹¹⁵

Potřeba duchovní správy na určitém teritoriu však především nebyla hlavním důvodem pro stavbu kostelů na hradech. Akcentují jinou funkci hlavního hradeckého kostela, a to funkci svatyně sloužící pánu hradu, jeho rodině, dvoru a dejme

109 K poměru nově vzniklého kostela k původnímu faráři podle kanonických norem viz Hrubý, František: *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od 10. do konce 13. století a jeho poměr ke státu. Část 1. Český časopis historický* (dále jen ČČH) 23, 1917, s. 46–47 s odkazy na editované listiny, které ukazují příklady moravské praxe.

110 Viz CDM VI, č. 222, s. 164–165.

111 Srov. například Hurt, Rudolf: *O poloze starého kostela Panny Marie na Starém Brně*. Časopis Moravského muzea. Serie A, vědy společenské 57, 1972, s. 222–224; Cejnková, D. — Měřinský, Z. — Sulitková, L.: *K problematice počátků města Brna*. ČČH 32, 1984, s. 263; Jan, L.: *Kostel Panny Marie*, s. 667.

112 Viz Jan, L. — Procházka, R. — Samek, B.: *Sedm set let brněnské kapituly*. Brno 1996, s. 30.

113 Srov. Hrubý, F.: *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od 10. do konce 13. století a jeho poměr ke státu. Část 1, 2*. ČČH 23, 1917, s. 17–53, 257–287.

114 Viz Kalhous, D.: *Problémy formování*, s. 7–36; pro rakouské země kriticky například Scholz, Stephan: *Současné problémy interdisciplinárního výzkumu středověké farní organizace a zejména farních center nejstarších měst v rakouském markrabství/vévodství z hlediska vývoje moderního historiografického bádání*. CMP 8, 2007, s. 55–89. Po mém soudu nelze kromě Přemyslovců a výše postavených laiků podceňovat při zakládání svatyní ani biskupy, osoby duchovního stavu a církevní ústavy, i když písemných dokladů je poskrovnu.

115 Srov. Štefan, I. — Varadzin, L.: *Počátky farní organizace*, s. 33–34, pozn. 4 s odkazy na starší literaturu.

tomu i nejvýznamnějším zeměpanským úředníkům. U Brna to platí díky přítomnosti úřední knížecí větve naprosto. Úřadující Přemyslovec se musel navenek prezentovat jako křesťan a udržovat si zároveň i určitý splendor, reprezentovat svou vlastní osobu jako vládce. K tomu sloužily mimo jiné i církevní festivity, křty, svatby a pohřby, slavnostní bohoslužby doprovázely i světské slavnosti a některé rituály, soudy apod. Navíc skupina kleriků při hradeckém kostele a jeho filiích patřila jistě k nemnoha gramotným osobám v okolí knížete, i když kvalitu jejich vzdělání posoudit nedokážeme. Tito lidé kromě vysluhování svátostí a zajišťování slavnostního liturgického provozu sloužili knížeti jako zповědníci, rádcové, diplomaté, měli své povinnosti při soudech a možná i výběru daní a v neposlední řadě navrhovali svému pánu podobu mincovního kolků. Neznáme jejich počet, pouze z přelomu raného a vrcholného středověku máme indicie, že se hlavnímu klerikovi (nemusel mít vždy kněžské svěcení) říkalo probošt a že tedy šlo o představeného skupiny svěcenců.¹¹⁶ Přinejmenším za Konráda I. již hlavní hradecký kostel patrně byl obsazen stálým sborem kleriků. Mohlo tomu tak ale být i dříve, ještě před smrtí Břetislava I. Dělení země mezi jeho syny jeho smrtí o bližší neurčenou dobu předcházelo, nemuselo se však udát až před koncem jeho života, ale již ve chvíli, kdy synové dospěli.

MLADŠÍ FÁZE HRADU

V dějinách hradu Brna ovšem nastal neznámo kdy, ale ještě hluboko před počátkem 13. století, radikální zvrat. Dřevohliněná hradba v levobřežní části Starého Brna zanikla minimálně v některých svých úsecích požárem, v pravobřežní části byl příkop ještě v průběhu mladší doby hradištní zarovnan. Nemáme zatím žádné indicie, že by v pozdějších historických etapách byly obě starobrněnské fortifikace obnovovány a udržovány nebo nahrazeny jinými.

Před počátkem 13. století také ustala funkce většiny pecí a jejich soustav v okolí Vídeňské ulice. Drtivá většina těchto situací postrádala keramiku zdobenou radélkem, výjimkou je jediná soustava pecí kolem společné předpeční jámy z výzkumu v areálu *Nemocnice Milosrdných bratří*.¹¹⁷ Ve svahu spadajícím od Červeného kopce k Vídeňské ulici ostatně veškeré aktivity na dlouhou dobu ustaly, koncentrovaly se pak jen těsně při komunikaci.¹¹⁸ Pravděpodobně ustává i rané středověké osídlení

116 Hledíková, Zdeňka: *Několik úvah o kapitulách v českém středověkém státě*. In: Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku. Edd. Jan Hrdina a Martina Maříková. Documenta Pragensia. Supplementa 2. Praha 2011, s. 17–18, hovoří u nevyhraněných sborů kleriků řádně neustanovených jako kolegiální kapitula jako o tzv. presbyteriích.

117 Viz Malý, K. — Zapletalová, D.: *Železářská kovovýroba*; podobné výsledky patrně přinesl i pozdější výzkum Polní ulice, viz Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbranek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 56, 2015, č. 2, s. 239.

118 Srov. Kováčik, Peter: *Brno — kabelovod Vídeňská*. Nálezková zpráva, Archaia Brno o. p. s. — č. j. 12/98; Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbranek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 54, 2013, č. 2, s. 172.

v prostoru ulic Vojtovy a Grmelovy, tedy již mimo známý historický intravilán.¹¹⁹ Vše nasvědčuje snížení intenzity osídlení a významnému ústupu neagrárních aktivit na starobrněnském pravém břehu Svatky.

Pravděpodobně ještě před počátkem 13. století zanikla i pravobřežní rotunda, o níž se nedochovaly žádné zprávy. V opačném případě bychom nejspíše věděli o jejích majetkových převodech a znali její patrocínium. Dříve nebo později přestalo asi sloužit i přilehlé pohřebiště. Kostel i část pohřebiště a severní segment příkopu byly po určité době postupně nahrazeny profánní zástavbou. Ta byla zachycena i při východní straně Vídeňské ulice. Na staveništi nemocničního pavilonu v Polní ulici i dále k východu pak od vrcholného středověku sledujeme aktivity související s agrární produkcí a projevující se četnými obilními jamami.¹²⁰

Kostel P. Marie na levobřeží se dostal do šlechtických rukou, neznámo, zda ještě jako rotunda nebo již jako jednolodní kostel. Zeměpán o něj ale ztratil nejpozději na počátku 13. století, a spíše ještě dříve, zájem.¹²¹ Radikální přestavba zřejmě ukazuje na poškození rotundy, ať již násilné, nebo statického charakteru. Tato skutečnost by nás teoreticky opravňovala i k úvahám o změně zasvěcení, nutné to ale není a vědět to nebudeme nikdy.

Z levobřeží dosud nemáme tolik kvalitních informací jako z pravého břehu Svatky. Odhlédneme-li od sakrálních staveb, v zásadě nejnápadnější rozdíl představují počátky výrobní činnosti pracující s ohněm v dolní části Pekařské ulice, snad ještě před počátkem 13. století.¹²² Osídlení Starého Brna do počátku 13. století ovšem beze zbytku nezaniklo, došlo však na něm, alespoň podle toho, co jsme se mohli zatím dovědět, k některým výrazným prostorovým, funkčním a také majetkovým změnám. To jistě není náhodné.

Přesnější dobu zániku nebo alespoň snižování významu prostoru starobrněnského hradu se zatím vyřešit nepodařilo, stopy po opevnění v jeho levobřežní části ale indikují jeho násilný zánik. Při hledání datace příčin této katastrofy se jako zcela dobře možná jeví 70.–80. léta 12. století, a to vzhledem k doloženým válečným událostem.¹²³ Vyloučeno ale není ani dřívější datum, například v důsledku plenění

119 Viz Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbranek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 53, 2012, č. 2, s. 127–128; Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbranek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*, PV 56, 2015, č. 2, s. 239–243.

120 Viz Zapletalová, D.: *Starobrněnské pravobřeží Svatky*, s. 201, 205. Viz i pozn. 118 a 119.

121 Srov. Šlancarová, V. — Procházka, R.: *Sakrální a reprezentativní architektura*, s. 779, kteří konstatují, že pro uvedený postup scházejí analogie. Církevnímu ústavu byl ale darován přinejmenším spytihněvský kostel.

122 Viz Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Polánka, Petr — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 49, 2008, s. 381–383. Staršího data může být i osídlení na Kopečné ulici č. 37, k počátečním fázím mladší doby hradištní však nedosahuje. Tamtéž, s. 379–380; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 538.

123 Například Wihoda, M.: *Znojenská rotunda. Malby v Národní kulturní památce Rotunda sv. Kateřiny a výsledky současného výzkumu*.

Moravy ve 40. letech 12. století.¹²⁴ Zatím stále spíše jen hypoteticky uvažujeme, že následkem této katastrofy mohlo být budování nejstarší „osady“ v místech pozdějšího města. Je to však za určitých podmínek velmi pravděpodobné. Navíc nešlo o osadu jen tak ledajakou.

Tato otázka úzce souvisí se stářím kostela sv. Petra a jeho významem. Jako extrémní se dnes jeví pokusy datovat jeho nejstarší fázi do 11. století. V bezprostřední blízkosti kostela nebyly zachyceny žádné ženské hroby s esovitými záušnicemi (ani velkého diametru), tím méně hroby vybavené mincemi. To je rovněž indicie proti vysokému stáří sakrální stavby. S postupujícím poznáním se ale jeví jako neudržitelná i původní hypotéza vyslovená těsně po záchranném archeologickém výzkumu, podle níž měl být kostel stavěn teprve na počátku 13. století. K přesunu muselo podle dnešních poznatků o vývoji keramiky dojít již v průběhu 12. století.¹²⁵

Z architektonických znaků ukazuje před počátek 13. století absence krinoidového vápence. Ten je bezpečně doložen ve vyšších partiích románské přístavby kostela sv. Jiljí v Komárově, ale hlavně ve zdivu kostela sv. Kunhuty v Zábrdovicích, jenž byl s vysokou pravděpodobností vysvěcen 14. března 1211.¹²⁶ Krypta tedy musela být vystavěna ještě před prvou dekádou 13. století. Analogie ke kostelu i kryptě lze najít od 11. po první polovinu 13. století.¹²⁷ Proti snahám datovat kostel co nejloubežji na základě spolie z hůře opracovatelného kamene a pravděpodobně i určené k omítnutí je nutno vznést argument, že u některých pozdně románských krypt a sakrálních staveb vůbec nacházíme velmi jednoduché hlavice přízdních polosloupů či polopilířů, eventuálně přípory, přičemž vnitřní sloupky mají hlavice zdobnější. Je tomu tak u krypty na hradě v Oberranna nebo v klášteře benediktinek v Teplicích, ale i v Louce.¹²⁸

D. Merta a L. Sedláčková¹²⁹ nabídli možnost, že k násilné události, po níž bylo Brno přestrukturováno a přebudováno, mohlo dojít již na konci 11. století. Tento názor nezastávám, Kosmas, vyšší autorita nežli já, ostatně také ne: obléhání Brna roku 1091 podle něj skončilo vyjednáváním a smírem, roku 1099 zase útekem

Znojmo 2004, s. 27–29; Bláhová, M. — Frolík, Jan — Profantová, Nada: *Velké dějiny země Koruny české. Sv. I. Do roku 1197*. Praha — Litomyšl 1999, s. 646–648, 654.

- 124 Srov. Wihoda, M.: *Znojmeští úředníci*, s. 25; ke konci života Vratislava Brněnského viz Týž: *Vladislav Jindřich*. Brno 2007, s. 93–94.
- 125 Srov. Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 542–545; Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 32–37, 72–78; Unger, Josef — Procházka, R.: *Archeologie a chrám*, s. 17. Historici umění k problému zatím nic nového nezveřejnili. Viz Nokkala Miltová, Radka — Kroupa, J. — Konečný, Michal: *Petrov*. In: *Dějiny Brna 7. Umělecké památky. Historické jádro*. Red. Jiří Kroupa. Brno 2015, s. 202–203.
- 126 Viz Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 544–545; Zapletalová, D.: *Zwei romanische Emporkirchen in Brünn und ihr Verhältnis zu anderen Brünnner Bauten*. Antiqua Cuthna, v tisku.
- 127 Srov. Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 533.
- 128 Za konzultaci vděčím Aleši Flídřovi.
- 129 Viz Zídkaveselý, F.: *K otázce knížecího hradu*, s. 33.

obležených a vydáním hradů.¹³⁰ Tažením k Brnu nebo alespoň jeho pohružkou byly ostatně jistě doprovázeny i pozdější násilné výměny správců údělu.¹³¹ Přesun do vyšších poloh tedy proběhl později a svůj význam při tom mohlo mít i vymření dědičné brněnské údělné větve, jež jistě měla k původní rezidenci symbolické i čistě psychologické vazby. V případě Brna máme co do činění se sídelním hradem knížecí větve ovládající západní část Moravy a později Brněnsko. Již bylo zmíněno, že tato knížata byla řádně intronizována čili obřadně uvedena na knížecí stolec,¹³² tento trůn se tedy musel v rezidenční části hradu nacházet. Exaktní důkaz pro svou hypotézu pochopitelně v tuto chvíli nabídnout nedokážu, bude-li to kdy vůbec možné, dalo by se tím ale vysvětlit, proč nebyl hlavní rezidenční areál hradu obnoven v původní poloze. Důvodů pro to mohlo být samozřejmě i více a doba, kdy prakticky nevíme, co se v brněnském údělu ani s ním dělo, se pro prostorovou a funkční změnu takového dosahu přímo nabízí. Může to také vysvětlovat, proč se téměř nic nedozvídáme o počátcích kostela sv. Petra.¹³³ Ty každopádně sahají hlouběji před počátek 13. století. Nemáme ovšem jistotu, že již k polovině 12. století nebo dokonce před ní.¹³⁴

Popřejme nyní znovu sluchu dikci písemných pramenů. Údělníci v jižní části země mizí z pramenů k roku 1146. Ze soudobých pramenů nelze vyčíst, kdy zemřeli, brněnská větev ovšem dokonce asi vymřela po meči.¹³⁵ Zda ovšem vymřela již Vratislavem nebo až s jeho potomstvem (nic nemožného), to nám žádný soudobý pramen, jehož věrohodnost by se nedala popírat, nezprostředkovává. Není ale rovněž známo, zda vládu v brněnském údělu skutečně převzal Konrád II. Znojemský a následně po něm jeho syn, jak se domníval již Václav Novotný,¹³⁶ nebo byla historie spravování obou údělů složitější. Ani to není vyloučeno, nevládnoucích Přemyslovců bylo i v této době povícero.¹³⁷ Z 50. a 60. let 12. století však nemáme k Brněnsku jediný údaj. Jarloch a Klosterneuburské anály zmiňují Brněnsko k roku 1177 a 1178 v rukou Konráda Oty.¹³⁸ Z okolností vyplývá, že Brněnsko dostal od Soběslava II., jenž nastoupil na knížecí stolec v září roku 1173. Zda je však Konrád Ota držel i předtím a získal je dědičně po otcově smrti, není odkud zjistit, historiografie to spíše předpokládá jako nejjednodušší řešení. Dokonce nemáme zaručeno ani to,

130 Srov. FRB II, s. 124–128, 143.

131 Viz Krzemieńska, B. — Merhautová, A. — Třeštítk, D.: *Moravští Přemyslovci*, s. 34–50.

132 Srov. Tamtéž, s. 36 s odkazem na prameny.

133 Mám důvody domnívat se, že tento kostel rozhodně nesvětil velmi literárně činný biskup Robert, jenž by se k němu v některé z listin, již diktoval, s nemalou pravděpodobností přihlásil.

134 Například Wihoda, M.: *Brno knížecím sídlem*, s. 28–29.

135 Srov. Týž: *Vladislav Jindřich*, s. 93–94 s odkazy na prameny.

136 Viz Novotný, Václav: *České dějiny I. 2. část. Od Břetislava do Přemysla I. (1034–1197)*. Praha 1913, s. 873–874, 919–921, 1014–1015.

137 Srov. Kalhous, D. — Kopal, P. — Moravcová, I. — Polanský, L.: *Přemyslovská dynastie*, s. 558–564.

138 Viz Bláhová, M.: *Brno v historiografických pramenech*, s. 81; FRB II, s. 472.

že k roku 1161, kdy se měl Konrád II. Znojenský objevit v pramenech naposledy, je jmenován ještě otec, a nikoli již dospělý syn Konrád Ota.¹³⁹

K roku 1174 vystupuje ve svědečné řadě listiny poprvé jmenovitě i brněnský kastelán.¹⁴⁰ Předtím správce hradu neznáme ani z aktových záznamů. Hiát v doložených správčích hradu však dnes není třeba přeceňovat.

Poměry po smrti Konráda Oty rovněž známe. Listinné falzum loucké proveniencce na jméno Jindřicha Břetislava lokalizuje na Brněnsko vládu posledních dvou úředníků či spíše správců úředu, Spytihněva a Svatopluka.¹⁴¹ Obě knížata jsou doložena i dalšími prameny.¹⁴² Události roku 1194 lze v kombinaci s jinou Jarlochovou zmínkou k roku 1192 vykládat tak, že dosazení obou úředníků předcházela na Brněnsku, respektive i na Znojensku krátká vláda Vladislava Jindřicha.¹⁴³ Ve falzu je šlechta seřazena podle tří provincií včetně brněnské. I později, poté co se Přemysl Otakar I. a Vladislav Jindřich s posledními moravskými knížaty definitivně vypořádali, nacházíme v pramenech brněnskou provincii mezi třemi čtyřmi nejdůležitějšími, podle nichž se organizuje moravská šlechta. Nejvýrazněji je to vyčteno v listině Přemysla Otakara I. z konce roku 1213.¹⁴⁴ Na funkčnost hradskeho centra ukazují i doložení zeměpanství soudní úředníci.¹⁴⁵

Brněnský hrad tedy nejspíše jako správní centrum stejnojmenné provincie fungoval nepřetržitě a bez ohledu na jeho polohu a momentální stavební podobu se s ním stále jako s významným hradskeým a později provinciálním centrem i přemyslovskou rezidencí počítalo. Dříve často zdůrazňovaný hiát ve jménech brněnských purkrabí se tak jeví jako nepodstatný a zřejmě nebude třeba přeceňovat ani úpadek brněnského hradu a roli hradu Veveří nebo protahovat rezidenční a správní význam Starého Brna až někam do 14. století.¹⁴⁶ Nebude pak také zapotřebí uměle snižovat dobu, kdy měl být vystavěn Špilberk, aby bylo k čemu vztáhnout doložené purkrabí.¹⁴⁷ Nebo pro to

139 Tamtéž, s. 452. To bylo užíváno jako argument proti správnosti Konrádova úmrtního data zprostředkovaného Tomášem Pešinou z Čechorodu. Viz Novotný, V.: *České dějiny I.* 2, s. 873, 925.

140 Viz CDB I, č. 270, s. 238–239.

141 Tamtéž, č. 411, s. 444–446.

142 Srov. Zapletalová, D.: *Die Problematik*, s. 162; Wihoda, M.: *Vladislav Jindřich*, s. 91–97.

143 Viz FRB II, s. 509; Wihoda, M.: *Vladislav Jindřich*, s. 71–74.

144 Srov. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomus II. Inde ab a. 1198, usque ad a. 1230* (dále jen CDB II). Ed. Gustav Friedrich. Pragae 1912, č. 110, s. 104–106. V listině Vladislava Jindřicha, vydané při stejné příležitosti, jsou tyto provincie nahrazeny „in tota Moravia“, viz Tamtéž, č. 109, s. 103–104.

145 Viz Jan, L.: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000, s. 105–110. Výhledově bude možno zapojit do této problematiky i svědečné řady některých falz.

146 Například Cejnková, D. — Měřínský, Z. — Sulitková, L.: *K problematice počátků*, s. 255–257; Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 54–65; Táž: *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu brněnského patriciátu)*. BMD 15, 1995, s. 46–64; Jan, L.: *Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?* Folia numismatica 3, 1988, s. 23–30; Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 42.

147 Srov. Cejnková D. — Loskotová, I. — Plaček, M.: *Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku*, s. 154–159; Zřídka veselý, F.: *Staré Brno a knížecí hrad*, s. 9–11, a Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 42, 85–87. Sami autoři výzkumu své teze koneckonců nepovažovali za více než logickou dedukci.

budou muset být publikovány výraznější důkazy než dosud. Jedno je však možno zdůraznit: výstavba hradu Špilberku se rozhodně ani přibližně nekryla s dobou stavby první fáze kostela sv. Petra.

Předlokační osídlení na Petrově a pod Petrovem bylo již opakovaně popsáno.¹⁴⁸ Stále platí, že nemáme jednoznačné doklady hradebního systému. Předpokládat ho lze především ve strategické poloze hory sv. Petra, kde je ovšem dosti poničen terén. Jediný doložený palisádový žlábek sice mohl s fortifikací souviset, jednoznačný důkaz však nepředstavuje a názory na jeho dataci se liší.¹⁴⁹ Otázku podoby nejstaršího opevnění hory sv. Petra je tedy zatím nutno ponechat otevřenou, lze však očekávat, že pouze u výběru strategicky „zjistné“ polohy nezůstalo.

Osídlení pod Petrovem prozatím žádné indicie pro opevnění či alespoň lehčí ohrazení nemá. Tato otázka musí zůstat otevřená, žádné podobné doklady ale nebyly prozatím učiněny při velkých plošných výzkumech v historickém městském jádře. Pokud nám zde schází dosud nerozpoznané opevnění, pak muselo procházet jinudy než zkoumanými částmi těchto parcel a domovních bloků. Negativní byl po této stránce prostor tzv. *Městského dvora*, který byl zničen hloubením městského příkopu. Žádné informace tohoto druhu nepřinesl ani výzkum v domě Biskupská č. 8, ani výzkum volné plochy jižně od něj.¹⁵⁰

Domovní blok mezi ulicí Biskupskou, Petruskou a Starobrněnskou donedávna zasažen stavební aktivitou nebyl. Nejblíže Petrovu proběhl výzkum v domě Biskupská č. 5 s negativními výsledky, menší akce se udála i ve dvoře domu Starobrněnská č. 9, prokázala ovšem, že zde v minulosti došlo k nemalému snížení terénu.¹⁵¹ Mladohradištní nálezy byly dodatečně stanoveny mezi keramikou z vrstvy nasedající na půdní typ v jihozápadní části Zelného trhu a v Muzejní ulici.¹⁵² Nejblíže tomuto nalezišti bylo pak mladohradištní osídlení rozpoznáno na staveništi hotelu Padowetz (Bašty 2–4), kde byly prozkoumány zejména dvě pece a zásobní jáma.¹⁵³

148 Bez nároku na úplnost Tamtéž, s. 30–41; Procházka, R. — Loskotová, I.: *K topografii a interpretaci předlokačního osídlení Brna*. AH 24, 1999, s. 169–188; Procházka, R. — Peška, M.: *Žákladní rysy*, s. 141–170; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 534–540.

149 Srov. Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 36, a Zapletalová, D.: *Die Problematik*, s. 156, 165. Upřednostňuji při dataci zániku funkce nejmladší ohlášené nálezy z vrstvy překrývající zánikovou výplň žlábků.

150 Viz Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 50, 2009, s. 363–364; Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 53, 2012, č. 2, s. 110–112; Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 55, 2014, č. 2, s. 175.

151 Srov. Tamtéž; Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 54, 2013, č. 2, s. 162.

152 Viz Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 39.

153 Srov. Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 534.

Dále byl mladohradištní horizont zkoumán při rekonstrukci divadla Reduta.¹⁵⁴

Zelný trh je vzhledem k okolnímu osídlení právem považován za starší z obou tržišť, o nichž hovoří listina z roku 1293.¹⁵⁵ Mohl být skutečně již před vznikem města volným prostranstvím pro konání trhů,¹⁵⁶ je ale otázka, zda to platí pro celý jeho dnešní rozsah. Výzkum provázející rekonstrukci náměstí nebyl ještě doveden do podrobné nálezové zprávy, zejména v horní části náměstí byl ale opakovaně upravován terén, někdy až na sprašové podloží. Kulturní vrstvy odpadního charakteru ze 13. století byly v souvislosti s výstavbou kolektorů dokumentovány pouze ve spodní východní části náměstí.¹⁵⁷ Nebyl zde ale dosud zachycen ani jediný zahloubený mladohradištní objekt, proto předpokládáme, že plocha dnešního náměstí nejspíše nebyla zastavěna ani využívána k jiným aktivitám, jež by zasáhly hlouběji pod soudobý povrch.

Severně od Zelného trhu byly provozovány neagrární výrobní aktivity, na jejichž význam bylo již poukázáno u Starého Brna.¹⁵⁸ Tento areál se táhl od jihovýchodního cípu Velkého Špalíčku přes pozdější městiště Staré radnice neznámo jak daleko k východu. Je pro něj charakteristická přítomnost zařízení pracujících s ohněm. Na smysl všech výše zmíněných nalezených pecí a pyrotechnologických struktur panují rozdílné názory a mezi badateli není shody, zda z jejich činnosti pochází poměrně nápadný výrobní odpad.¹⁵⁹ Ten ovšem sám o sobě vypovídá dosti. Zejména z Radnické ulice bylo vyzvednuto několik desítek kilogramů železné strusky z postredukčních (kovářských) procesů. Dále zde byly nalezeny malé tyglíky z hrubšího tuhového materiálu s úchyty pro kleště při dně. Na některých tyglících nebo i na zlomcích hrnců a zásobnic se nacházely sklovité nálitky načervenalé barvy, jejichž analýza prokázala přítomnost stříbra, mědi a olova. Tyto indicie dokládají pravděpodobně zkoušení a slévání stříbra, respektive jiných barevných kovů. Kromě těchto tyglíků zde byly nalezeny i kónické třecí misky z jemně plavené hlíny, beze stop po

154 Viz Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002*. PV 44, 2003, s. 76–77; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 534–535.

155 Viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Tomus 5. Ab annis 1294–1306*. Ed. Antonii Boczek, Josefus Chytil. Brunae 1850, č. 320, s. 405–409.

156 Srov. Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 106–107; Zapletalová, D.: *Die Problematik*, s. 161; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 538.

157 Viz Peška, M. — Zapletalová, D. — Sedláčková, L. — Štourač, David: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě sekundárních kolektorů Brno — stoková síť města Brna (ISPA project), 18. stavba. Želný trh, Starobrněnská*. Nálezová zpráva, Archaia Brno o. p. s. — č. j. 38/06, s. 15–17, 19, 21–26.

158 Srov. Loskotová, I.: *Než vznikla Stará radnice*. Forum brunense 1993, s. 207–215; Procházka, R. — Loskotová, I.: *K topografii*, s. 169–188; Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 39–40; Týž: *Chlebové pece předlokačnicko a lokačnicko Brna*. AH 26, 2001, s. 207–219; Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbrank, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 54, 2013, č. 2, s. 159–160.

159 Srov. Loskotová, I.: *Než vznikla Stará radnice*, s. 212–215; Procházka, R.: *Chlebové pece*, s. 207–208, a Malý, K. — Zapletalová, D.: *Železářská kovovýroba*, s. 21.

zbytcích kovů nebo nálitcích jiného původu. Kromě postredukčních železářských procesů tu lze předpokládat manipulaci s drahými kovy a patrně i šperkařskou výrobu, na niž mohou ukazovat zlomky bronzového plechu a ulita dosud neurčeného mořského plže.¹⁶⁰ Zřejmě tu byly zpracovávány i kosti a paroží.¹⁶¹ Ostatní výrobní procesy se hůře prokazují. Mladohradištní osídlení bylo dále opakovaně prokázáno na Orlí ulici, na Římském náměstí a na ulici Františkánské, ve dvoře domu Masarykova č. 31 a zejména na ulici Josefské. Tam byly kromě sídelních situací doloženy opět i výrobní aktivity pracující s ohněm, zejména zpracování barevných kovů.¹⁶² Výrobní aktivity pracující s ohněm často přesahovaly i do 13. století, proto k nim lze přiřadit i doklady práce se železem z náměstí Svobody, od osídlení dislokované. Tento výrobní areál předcházel založení kostela sv. Mikuláše.¹⁶³ Zopakujme si, že neagrární výroba, zvláště metalurgického charakteru, se odbývala v dané době buďto u zdrojů rud a surovin, nebo v bezprostřední blízkosti hradeckých center.

Pro dataci mladohradištního osídlení pod jižní částí městského jádra jsou důležité především mince. Jsou relativně mladé a je jich nápadně málo. Ze Starobrněnské ulice pochází zlomek denáru, podle určení Jiřího Sejbala dosud nepřiznaná ražba z doby přibližně okolo poloviny 12. století. Další dva denáry, jeden Soběslava I. a jeden nepřidělený podle určení Jana Šmerdy z druhé třetiny 12. století, byly vyzvednuty ze záspy kůlové jamky na Josefské 7–9. Žádný další mincovní nález zatím nebyl zveřejněn.¹⁶⁴ Pro nižší stáří v rámci mladší doby hradištní svědčí i esovitě záušnice velkého průměru (viz výše), jejichž výskyt zasahuje i do 13. století. Podrobná srovnání dosud učiněna nebyla, ale již při prvotní publikaci nálezových souborů bylo očividné, že se na Starém Brně objevují některé tvary nádob a zakončení jejich okrajů, které se pod Petrovem nevyskytují.¹⁶⁵ Osídlení v okolí Petrova tedy v 11. století jistě nezačalo, kdy přesně k tomu došlo ve století dvanáctém, však zatím stanovit nelze.

Dosud neznáme ani datum založení kostela sv. Michala. Nacházel se již stranou mladohradištního osídlení a jeho nejstarší fáze zkoumána nebyla. Nelze tedy zcela

160 Viz Procházka, R. — Loskotová, I.: *K topografii*, s. 183–184, obr. 5:18.

161 Srov. Loskotová, I. — Páral, Václav — Riedlová, Michaela: *Živírci kosti z nádvoří Staré radnice v Brně*. AH 21, 1996, s. 414–415.

162 Viz Procházka, R. — Loskotová, I.: *K topografii*, s. 181–182; Černá, L. — Dejmál, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbranek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 53, 2012, č. 2, s. 119–121; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 537–539; Procházka, R. — Hložek, Martin — Holubová Závodná, Blanka: *Doklady neželezné metalurgie z Brna — Josefské ulice*. AR 63, 2011, s. 65–89; Holub, Milan: *Několik poznámek k interpretacím chemických analýz v článku „Doklady neželezné metalurgie z Brna — Josefské ulice“*. Tamtéž, s. 525–534.

163 Srov. Merta, D. — Peška, M.: *Železářský výrobní areál z počátku 13. století v prostoru náměstí Svobody v Brně*. AT 13, 2002, s. 33–42.

164 Viz Procházka, R. — Loskotová, I.: *K topografii*, s. 183–184, obr. 5:20; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 538.

165 Jde zejména o pohárovité nádoby a o oblou variantu vzhůru vytaženého okraje.

vyloučit, že souvisí s pohřebním areálem počínajícím ještě ve 12. století, v tuto chvíli pro to ale nejsou důkazy. Samozřejmě mohl být kostel vzhledem k nejstarším pohřbům i dodatečný. Není to vůbec planá úvaha, schází nám totiž zatím pohřební areály, které by plnily svou úlohu pro nižší složky obyvatelstva tohoto mladšího sídelního útvaru. Totéž se může týkat i kostela sv. Martina; u něj musíme mít na paměti především kontinuální raně středověké osídlení na Dornychu, k němuž zatím rovněž neznáme odpovídající pohřební areály. Zde ale přichází v úvahu i kulturně nepřirazený nález kostry na Dornychu.¹⁶⁶ Stáří šestnácti kostrových pohřbů v jižní části uličky Václava Havla, u nichž se původně uvažovalo o raně či vrcholně středověké dataci, bylo mezitím přehodnoceno; patrně se jednalo o pohřby nekatolíků mimo řádný hřbitov.¹⁶⁷

Je na místě zamyslet se, jaký mělo mladohradištní osídlení v jižní části pozdějšího městského obvodu význam. Vzhledem ke stáří kostela sv. Petra a proboštu u něj je naprosto oprávněné uvažovat, že vznikl jako hlavní hradecký kostel. Jako obyčejná městská fara pro slovansky hovořící obyvatelstvo tento kostel prvotně zcela jistě zřízen nebyl. Lze pak vyslovit i hypotézu, že s osídlením strategické polohy na Petrově se změnila prostorová i funkční struktura brněnského hradu. Musíme si ovšem hrad opět představovat celý: rezidenční část, přilehlé vedlejší areály a poté okruh osad cca do 2 km od centra. Okruh kolem starého i nového hradu Brna se ostatně dosti překrývá. Spadalo by sem ještě osídlení na Dornychu a mezi Petrovem a Starým Brnem.¹⁶⁸ Změnu v uspořádání hradu si je také nutno představit jako proces, k němuž byl sice v určitou dobu dán podnět, který se ale po nějakou dobu uskutěčňoval a v některých aspektech nemusel být dokončen. Nebo to alespoň nevíme.

Osobně dávám takto formulované hypotéze přednost před vágními výroky, že se do jižní části historického jádra postupně přesunulo „jen“ těžiště osídlení.¹⁶⁹ Nevyhneme se pak stejně nutnosti definovat, co konkrétně toto těžiště má být a proč by se mělo přemísťovat. Po mém soudu odráží vznik mladohradištního osídlení ve zmíněných místech významnou změnu, kdy se záměrně, na zeměpánův rozkaz, přemístil do vhodnější polohy hradecký trh, hradecké úřady a přemyslovská rezidence.

- 166 Srov. Tamtéž, s. 457, 491, 503; Macháňová, Lenka — Procházka, R.: *Soupis archeologických lokalit z období pravěku až raného středověku na území Brna*. In: Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku. Red. Rudolf Procházka. Brno 2011, s. 618, s odkazy na starší literaturu.
- 167 Srov. Černá, L. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 55, 2014, č. 2, s. 185–186, a Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbranek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 52, 2011, č. 2, s. 109–111. Hřbitov byl zčásti zkoumán v místech zaniklé kaple sv. Barbory severovýchodně od domu.
- 168 Srov. Zapletalová, D.: *Die Problematik*, s. 154, 156, 159, pozn. 17; Procházka, R. — Wihoda, M. — Zapletalová, D.: *V raném středověku*, s. 524, 538–540.
- 169 Srov. Bartošková, Andrea: *I. Boháčová — L. Poláček Hrsg.: Burg — Vorburg — Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren Internationale Tagungen in Mikulčice t. Brno 2008. 308 str. Recenze*. AR 61, 2009, s. 369 s odkazem na Procházka, R.: *Žrod středověkého města*, s. 133.

dence a vše, co (nejen) zeměpánu přinášelo finance a nemohlo zůstat v původní nížinné poloze, pokud z jakéhokoli důvodu přestala vyhovovat. Spolupůsobit při této změně samozřejmě mohlo více faktorů, od poničené původní rezidence a hlavního kostela až po ztrátu fortifikačních i retenčních funkcí hradby.¹⁷⁰ Pokud by oním těžištěm mělo být pouze množství obyvatelstva, pak tomu jednak zcela neodpovídá archeologický projev, jednak se budeme muset ptát po příčině tohoto jevu. Vzdát se bezdůvodně pobytu uvnitř funkčních hradeb nedává smysl a není také logické, aby tak činily především masy nižších sociálních skupin. Přinejmenším by tak nečinily dobrovolně.

V prostoru pozdějšího města se také prokazatelně odbývaly zemské soudy a sjezdy. Sídlily zde provinciální úřady, zejména soudního charakteru, ovšem zastávala je až na výjimky šlechta nebo duchovní osoby v zeměpanských službách, nikoli měšťané.¹⁷¹ Ti tedy v Brně ani po vzniku města nebyli nejvýznamnější složkou obyvatelstva, i když se vypěstlost cizích příchozích často zdůrazňuje a ekonomický přínos městského „meliorátu“ mohl být skutečně nemalý.¹⁷² Zeměpána s četným doprovodem a provinciální šlechtu tu zastihujeme snad až příliš často a také příliš brzy na to, aby šlo pouze o jakési živelně vzniklé a provizorní předlokační osady.

Rozhodně ale Brnu nikdy nekonkurovaly okolní menší lokality s právem trhu a svébytnými městskými právy.¹⁷³ Nakonec ani rané severomoravské městské fundace, u nichž písemným pořízením disponujeme nebo u nichž na jeho existenci ukazují indicie, nezastínily svým významem hrad a město Olomouc a s výjimkou Opavy ani později ve správě Moravy výraznější úlohu nesehrály.¹⁷⁴ Právní akt vysazení na město se totiž při určování významu lokality v naší badatelské obci poněkud přeceňuje. V zahraničí byl ale již před léty představen jiný, pro naše potřeby lépe použitelný přístup: při hledání městského charakteru konkrétních lokalit se uplatňuje dvanáct kritérií, z nichž právní autonomie obyvatelstva je jen jedním z nich.¹⁷⁵ Pro přiznání městského statutu musí lokalita vykazovat nejméně dvě z těchto kritérií. Raně středověké Brno (zejména ono Staré) jich prokazatelně vykazuje nejméně

170 Pouhá změna vodního režimu to ale nebyla a ani nebyla nejdůležitějším činitelem této změny, srov. Kolařík, V. — Merta, D. — Zúbek, A.: *Archeologická topografie*, s. 120. Funkční dřevozemní hradba plní do značné míry i retenční funkci.

171 Viz Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 73–74, 104–110.

172 Viz Procházka, R. — Wihodová, Veronika: *Brněnští měšťané v písemných pramenech přemyslovského období. Část I. Do roku 1278*. BMD 24, 2011, s. 42–88; Borovský, Tomáš — Grünbaumová, Iva — Antonín Malánková, Michaela — Procházka, R.: *Obyvatelstvo a každodenní život*. In: *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Red. Libor Jan. Brno 2013, s. 259–271, 287–302.

173 Srov. Wihoda, M.: *Brno knížecím sídlem*, s. 19.

174 Srov. Týž: *Geneze městského zřízení na Moravě jako zakladatelské dílo markraběte Vladislava Jindřicha?* In: SPFFBU. *Řada historická C 45*, 1998, s. 21–33; Doležel, Jirí: *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 411*. In: *Brno a jeho region*. Edd. Martin Ježek, Jan Klápště. *Mediaevalia archaeologica 2*. Praha — Brno 2000, s. 170–186.

175 Viz Mařík, J.: *Libická sídelní aglomerace*, s. 12–14 s odkazy na starší literaturu.

sedm, a to ještě hlavně proto, že se k některým požadovaným znakům dosud nedokážeme blíže vyjádřit.¹⁷⁶

Dále obě listiny se soupisem měšťanských práv z počátku roku 1243 vznikly výslovně na opakovanou žádost brněnských měšťanů.¹⁷⁷ Lze předpokládat, že si měšťská obec dala pojistit práva, která již mezitím požívala a která musela formou rituálu za účasti hodnověrných svědků obdržet dříve. To, že právní ustanovení listin přebírají formulace rakouských městských práv, nakonec nemusí být pro dataci vysazení města Brna rozhodující. Znamená to pouze, že tato práva byla obdobná, a dalo se tedy při jejich formulaci využít starších privilegií.

Proto se část badatelů, včetně mě, přiklání k ranějšímu vysazení Brna na město. Brno je koneckonců první moravské město, které si dalo svá právní ustanovení potvrdit královskou listinou, u žádného z drobnějších městských zřízení v okolí tímto nedisponujeme. Vznik privilegií lze snad dát do souvislosti se smrtí markraběte Přemysla a královny Konstancie, kdy zůstal markraběcí stolec po jistou dobu vakantní. Jinak jsou ovšem listinná pořízení brněnských měšťanů do konce 13. století ojedinělá,¹⁷⁸ takže nelze zcela vyloučit možnost, že koncept tak důležitého písemného pořízení pomohl Brněnským složit spíše některý z dosud přítomných zeměpanských notářů nežli městský písař.

Na úroveň pouhé trhové vsi, která by se musela hospodářsky prosazovat vůči jiným podobným, tedy Brno nikdy nepokleslo. Staré centrální, trhové a správní funkce pro ně naopak představovaly zřetelnou výhodu, navíc se zde koncentrovaly osoby vytvářející poptávku po prostém i náročnějším zboží. Na založení právního města s pomocí cizích kolonistů lze nahlížet i jako na zásadní restrukturalizaci a inovaci nerezidenčních areálů staršího hradskeho centra.

ZÁVĚREČNÉ OBDOBÍ HRADU BRNA A JEHO PŘEMĚNA V REZIDENČNÍ KRÁLOVSKÉ MĚSTO

V tuto chvíli již rozhodujeme mezi dvěma časovými fázemi téhož hradu a mezi polohou jeho staršího a mladšího rezidenčního areálu. U mladší fáze hradu Brna však nedošlo k pozbytí hradskeho funkcí s úderem roku 1201. Tyto funkce, zejména rezidenční, správní, trhové a soudní, přetrvaly hluboko do 13. století. Hrad Brno měl ještě ve 40. letech 13. století purkrabího. Dnes je ale na čase přestat přeceňovat

176 Tato kritéria jsou: opevnění, pravidelná uliční síť, trh, mincovna, právní autonomie, role centrálního místa, intenzivní osídlení a velká koncentrace obyvatelstva, diverzifikovaná ekonomická základna, parcelace a domy „městského“ charakteru, sociální diferenciacie, složitá církevní organizace a soudní centrum. Přístup k příznání městského charakteru lokality však existuje více. Ve velmi obecné rovině však tento přístup dostačuje i pro středoevropské poměry.

177 Srov. *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*. Ed. Miroslav Flodr. Brno 1993, s. 21, 29–37.

178 K tomu Šebánek, J. — Dušková, S.: *Česká listina doby přemyslovské. III. — Listina měst a jejich obyvatel*. Sborník archivních prací 6, 1956, s. 99–143.

hiát v dokladech brněnských purkrabích až do 80. let 13. století. Hartleb z Loučky a Dubna, syn Ratibora z Deblína, patrně tento úřad zastával bez zájmu písařů po celá desetiletí; byl totiž k stáru pověřen i několika významnějšími úřady.¹⁷⁹ Počátky výstavby hradu Špilberku tedy není nutno za každou cenu klást již do doby Václava I. či dokonce Přemysla Otakara I., aniž by pro to byly sneseny dostatečné důkazy archeologické či umělecko-historické povahy.¹⁸⁰ Nelze dokonce vyloučit, že s ní započal až Přemysl Otakar II., jestliže mezitím padla raná datace výstavby břevclavské věže a s ní i představa formálně podobného hradního stavitelství za Václava I.¹⁸¹ Kdy přesně se ale brněnské purkrabství začalo vztahovat k novému zděnému královskému hradu, není známo, lze vyjít pouze z prvních bezpečných dokladů jeho využívání.

Souběžně s králem však po nemalou část 13. století koexistoval na Moravě jako zeměpán markrabě. Ten zde nepochybně měl svou stálou rezidenci a ta se s nejvyšší pravděpodobností nacházela v hlavním hradním areálu u kostela sv. Petra. Tento areál pochopitelně mohl získat ve 13. století zděnou hradbu a být vymezen vůči městu. Lze připustit, že jeho fortifikace by byla jistě stavěna přednostně před vzdálenějšími částmi městského opevnění. Stáří jednotlivých fortifikačních prvků je však nutno buď určit ve šťastných případech archeologicky, stavebně-historickým průzkumem nebo dendrochronologicky, nebo je ponechat otevřené.¹⁸² Zatím víme jen to, že stavba hlavní zděné městské hradby v prostoru za domem Petrov č. 8 nezapočala před počátkem 13. století a do průběhu první poloviny 13. století snad můžeme klást i ohrazení východní části okrsku. Zástavba z 12.–13. století v těchto místech také ještě stále není dostatečně poznána, takže se nelze vyslovit ani k její přesné topografii, ani ke kvalitě.¹⁸³ Pozdní zmínka v papežské listině, že u kostela sv. Petra sídlila kdysi

179 Viz Jan, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 105; Kovářová, Radka: *Páni z Deblína*. Magisterská diplomová práce obhájená na Historickém ústavu FF MU. Brno 2002, s. 13–28.

180 Důvody pro dataci a určené stavebníka vyslovené roku 1995 měly nejvýše charakter indicií a do značné míry již dnes neplatí. I poměrně důležitý postřeh, rozdílný původ kameniva v západní a východní části hradu, může mít ryze mimochronologické důvody. Navíc již není důvod, aby výstavba začínala přednostně západním křídlem; důležitější bylo po celé 13. století dávno Brno v místech pozdějšího historického jádra, nikoli Staré Brno.

181 Srov. Dvorská, Jitka: *Výsledky dendrochronologické analýzy dubového roštu pod věží břevclavského hradu*. In: Město Břeclav. Eds. Emil Kordiovský, Evženie Klanicová. Brno 2001, s. 131–133; Unger, J.: *Ža tajemstvím břevclavského hradu*. Tamtéž, s. 134–138. I v samotné Francii, kde se druhy hledaly analogie pro velké válcové věže, se tyto stavěly i později než za Filipa Augusta.

182 Prozatím nejucelenější souhrn poznatků o středověkém brněnském fortifikačním systému přinesl Kolařík, V.: *Středověké opevnění města*. In: Dějiny Brna 2. Středověké město. Red. Libor Jan. Brno 2013, s. 600–614. Příslušná kapitola vychází z autorovy magisterské diplomové práce. Datace ohradní zdi východně od kostela se liší i v rámci jednoho článku, viz Borský, Pavel — Holub, P. — Merta, D. — Peška, M.: *Petrské návrší v Brně — poznámky k vývoji zástavby*. Dějiny staveb 2006, s. 202, 206, pro její datování až na konec 13. století však dosud nebyly zveřejněny žádné konkrétní důvody.

183 S četnými výhradami Tamtéž, s. 206–210; Černá, L. — Dejmal, M. — Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Sedláčková, L. — Zbránek, H. — Zůbek, A.: *Brno (okr. Brno-město)*. PV 54, 2013, č. 2,

zemská knížata, však může být bez větších potíží pravdivá.¹⁸⁴ Provinciální soudy se pak rovněž mohly z tradičních důvodů konat jak na Petrově, tak i u filiálního kostela sv. Michala, v pozdějším dominikánském klášteře.¹⁸⁵ Již funkční předchůdce dominikánského klášteřa byl podle záchranných výzkumů Marka Pešky na soudobé brněnské poměry nadstandardně výstavný.¹⁸⁶ Toto dění však zastihujeme v písemných pramenech až dosti pozdě a v době, kdy k témuž sloužil i hrad Špilberk.

Je však scestné hovořit k roku 1306 o tvrzi v prostoru Petrova. Bez ohledu na to, zda je v královském mandátu dochovaném v pozdních opisech písařská chyba či nikoli, je nutno brát v úvahu celý větný kontext. Ten hovoří o proboštově domě pod kostelem a o městištích a domech situovaných mezi kostelem a městskou hradbou.¹⁸⁷

Dnes již také nemá význam rozvíjet myšlenku, že v Brně museli králové v průběhu 13. století využívat pohostinství měšťanských domů, kdykoli se rozhodli vykonat vizitační jízdu na Moravu. V prvním ze tří případů, kdy máme pobyt zeměpána v měšťanově domě doložen, v něm proběhlo jednání (*actum*) vedoucí k sepsání markraběcí listiny potvrzující johanitům starší privilegia.¹⁸⁸ Tuto listinu ovšem stvrdil pečetí i král Václav I. a na prosbu markraběte i krále pak biskup Robert. Vzhledem k tomu, že jednání proběhlo po prvním Přemyslově povstání proti bratrovi, i když až za delší dobu od něj, není vyloučeno, že dům královského mincmistra Brunona sloužil králi k setkání s bratrem a k jednání jeho i svých přívrženců jako neutrální půda. Bruno starší zůstal podle všeho královým příznivcem i později, v době, kdy již mincmistrovský úřad nezastával. V srpnu roku 1240, již po smrti markraběte, opět v jeho domě vydal král listinu Oldřichu Nigerovi a jeho bratřím.¹⁸⁹ Zda to ovšem v této době bylo jediné místo, kde mohl král Václav I. v Brně pobývat, není nesporné.¹⁹⁰

s. 158–159; Borský, P. — Merta, D.: *Bývalý kanovnícký dům Petrov č. 4 v Brně*. Dějiny staveb 2015, s. 185–195. Jen v hrubých rysech lze konstatovat, že dosud zjištěná profánní zástavba východně a jižně od dnešního dómu začínala jako nezděná.

- 184 Srov. i Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 59; Švábenský, Mojmír: *Osudy města Brna do roku 1243*. BMD 11, 1993, s. 242, pozn. 10.
- 185 Obojí je doloženo, ovšem pro Petrov k rokům 1297 a 1300, viz Jan, L.: *Politické dějiny*. In: *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Red. Libor Jan. Brno 2013, s. 74, 228–229, pozn. 253, 261. Pro dominikánský klášter jsme ovšem o těchto grémiích zpraveni teprve po roce 1348, viz Dřimal, Jaroslav: *Zemský dům v Brně*. Brno 1947, s. 16–17. Dříve lze zasedání v tomto klášteři předpokládat čistě podle opavských a olomouckých analogií.
- 186 Peška, M.: *Dominikánský konvent sv. Michala v Brně na Rybném trhu. Historie a stavební vývoj do poloviny 17. století v kontextu střední Evropy*. Dizertační práce obhájená na ÚAM FF MU. Brno 2015, s. 52–54; Viz Holub, P. — Kolařík, V. — Merta, D. — Peška, M. — Zapletalová, D. — Zůbek, A.: *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002*. PV 44, 2003, s. 66–69.
- 187 Srov. Flodrová, M.: *K lokaci*, s. 19, a Sulitková, L.: *Brno v listinách*, s. 59, 64, pozn. 78, 79.
- 188 Viz *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomi III. Fasciculus primus. Inde ab a. 1231. usque ad a. 1238*. Ed. Gustavus Friedrich. Pragae 1942, č. 91, s. 107–108.
- 189 Srov. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomi III. Fasciculus secundus. Inde a mense unio a. 1238 usque ad exeunten annum 1240*. Edd. Gustav Friedrich et Zdeněk Kristen. Pragae 1962, č. 247, s. 328–330.
- 190 Pomiňme nyní skutečnost, že ne každá listina vydaná na jméno panovníka znamená automaticky jeho fyzickou přítomnost v místě.

Možná to ale bylo jedno z mála míst, kde se mohli s králem setkat zmínění měšťané a vyjednat si potvrzení donací, které jim již dříve daroval zesnulý markrabě.

Poslední doklad pobytu krále Václava II. v Alramově domě, vyličený již po králově smrti s úmyslem oslavit fundátora, pochází ze Zbraslavské kroniky.¹⁹¹ Král zde měl rozprávět se svou nelegitimní sestrou Eliškou. Její manžel Veikard z Polné byl ovšem před královou smrtí purkrabím brněnským. A musel jím být již určitou dobu před výslovnou pramennou zmínkou, neboť předchozí purkrabí, k roku 1286 doložený Hartleb starší z Dubna, byl již velmi stár a musel zákonitě záhy po poslední zmínce zemřít.¹⁹² Je otázka, zda byl hrad Špilberk na počátku 14. století opravdu tak fatálně stavebně nedokončen,¹⁹³ když se dodnes zachovaly, byť zčásti torzálně, reprezentativní místnosti v přízemí i v patře jeho východního křídla.¹⁹⁴ Navíc se zde konaly zemské soudy a sněmy, takže musel mít prostory schopné pojmout větší množství osob.¹⁹⁵ Král Václav mohl také před svou smrtí využívat obytné prostory brněnské kapituly a několika komorních klášterů, zároveň ale vlastnil v Brně i další nemovitosti. Příkladným dům při severovýchodním nároží Rybného trhu, kde zřídil roku 1297 kapli Panny Marie, a asi i dvůr v dolní části Pekařské ulice, k němuž později jeho dcera uvedla dominikánky.¹⁹⁶ Pobyt v Alramově domě, pokud se skutečně udál, byl tedy spíše čestnou návštěvou spojenou s hostinou, audiencemi a vyjednáváním.

Král, pokud právě s markrabětem neválčil, mohl s nejvyšší pravděpodobností v Brně využívat především pohostinství markraběcí rezidence, která se jistě nevyznačovala oproti městským domům žádným obzvláštním diskomfortem. Navíc v průběhu 13. století opakovaně nastávaly situace, kdy byl markraběcí stolec vakantní, a tím pádem byl král pánem země, v některých případech pak držel zároveň markraběcí i královskou hodnost. Pak mu v užívání rezidenčních budov teprve nic nebránilo. To vše do chvíle, než byl dostatečně stavebně dokončen hrad Špilberk. Tato varianta je po mém soudu mnohem pravděpodobnější nežli představa, že král neměl se svým nejbližším doprovodem po slavnostním vjezdu do Brna kde hlavu

191 Viz *Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae*. Edd. František Heřmanský, Rudolf Mertlík, Zdeněk Fiala. Praha 1976, s. 142–143.

192 Viz pozn. 194 a 179.

193 Srov. Flodrová, M.: „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. BMD 13, 1995, s. 71.

194 Viz Plaček, M.: *Brněnský hrad (Špilberk)*. In: *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Red. Libor Jan. Brno 2013, s. 615–624; Elbel, Petr: *Kaple sv. Jana Křtitele (později sv. Václava) na Špilberku*. In: *Tamtéž*, s. 716; Vaněk, Jiří: *Hrad Špilberk*. In: *Dějiny Brna 7. Umělecké památky. Historické jádro*. Red. Jiří Kroupa. Brno 2015, s. 126, 172–175.

195 Srov. Vaněk, J.: *Hrad Špilberk*, s. 126; Jan, L.: *Postavení Brna v rámci přemyslovské monarchie*. In: *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Red. Libor Jan. Brno 2013, s. 72–73 s odkazy na prameny.

196 Viz Jan, L.: *Postavení Brna*, s. 74–77; Elbel, P.: *Královská dvojkaple Panny Marie a sv. Václava na Rybném trhu*. In: *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Red. Libor Jan. Brno 2013, s. 716–717; Kopiczková, Božena: *Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292–1330*. Praha 2003, s. 108; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars III. Annorum 1311–1333*. Ed. Josephi Emler. Pragae 1890, č. 80, s. 35–36.

složit.¹⁹⁷ To ovšem vůbec nevylučuje eventualitu, že panovníci občas poctili návštěvou i domy svých oblíbenců nebo je využívali jako neutrální půdu pro vyjednávání.¹⁹⁸ Případně mohli někteří z nich dávat pobytu uvnitř městských hradeb přednost z ryze osobních pohnutek.

ZÁVĚR

Pokusila jsem se v předchozích řádcích ukázat, že dějiny raně středověkého brněnského hradu představují poměrně složitý vědecký problém, při jehož řešení s údaji jediné listiny, s několika relativně mladými toponymy zakomponovanými do útržků interpretací starší i novější sekundární literatury, nebo případně s úvahami nad půdorysy uliční sítě dávno nevystačíme. Je k tomu zapotřebí mnohem komplexnějšího přístupu a je nutno vést v patrnosti významně větší objem dat pramenného charakteru. Bez alespoň základního vhledu do celkových poměrů v českém raném středověku, tak jak je máme k dispozici k dnešnímu datu, však nelze tuto otázku uspokojivě řešit vůbec. Vše k problému samozřejmě do důsledků poznáno není, bude-li kdy. Nevystačíme již ale ani s pouhým sledováním archeologického terénu. Naopak, srovnání s poměry na jiných soudobých hradech pomáhá nejen s interpretací již nalezeného, ale do jisté míry i s predikcí toho, co ještě ve šťastných případech nalezeno být může. Právě archeologický výzkum může do budoucna ještě mnohé upřesnit nebo dnešní představy v některých aspektech zcela zvrátit, i když ani studium některých jiných typů pramenů není u konce. V základních rysech je ale dnešní model počátečních dějin hradu Brna již poměrně ustálený a nic opravdu zásadního se na něm nejspíše do budoucna měnit nebude.

197 Většina královských i markraběcích listin je dána prostě v Brně. Odkazují na příslušné svazky CDB.

198 Dalším příkladem pobytu krále v Brně v cizích nemovitostech může být jednání krále Václava o spojení proti vzbouřenému markraběti Přemyslu ke konci roku 1248. Ve svědečné řadě čtyř listin tehdy vzešlých se prakticky neobjevuje moravská nobilita. Tehdy mohl krále v Brně hostit brněnský probošt Albert, jenž mu vděčil za uvedení do úřadu, uskutečněné proti patronátním právům tišnovského kláštera. Zde ovšem přesná místa, na nichž se jednání odbývala, nejsou zmiňována.

DANA ZAPLETALOVÁ

ERKENNTNISSTAND DER FRÜHMITTELALTERLICHEN BURG BRNO (BRÜNN)

Obwohl die Geschichte der frühmittelalterlichen Burg Brno neulich in einer Monographie „Dějiny Brna 1“ präsentiert wurde, erschienen zum diesen Thema einige Beiträge, die gegebene Problematik auf unerwünschte Weise vereinfachen und verzerren. Dieser Beitrag hat zum Ziel, dieses wissenschaftliche Problem in dessen ganzer Kompliziertheit und im Kontext der heutigen Erkenntnisse von mehreren Wissenschaftsfächern vorzustellen.

In letzter Zeit befassten sich mit frühmittelalterlichen Burgen mehrere Studien, die einigermaßen eingebürgerte Konventionen und Terminologie abänderten. Vor allem begann man die lebendige und funktionelle Burg vom archäologisierten Gebilde, das danach hinterließ und das fachlich als der Burgwall benannt wird, zu unterscheiden. Für die archäologisierte Lokalität mit den Zentralfunktionen verwendet man oft auch den Fachausdruck *Siedlungsagglomeration*, der jedoch keine feste Begriffsbestimmung hat. Eine Elementarkomponente der frühmittelalterlichen Burg war befestigtes sog. *Residenzareal*, das auch als die *Innenburg* oder die *Hauptburg*, oft jedoch ebenfalls als die *Akropolis* benannt wird. Man setzt voraus, dass in diesem Teil die Siedlung des Burgherrn und vielleicht auch der wichtigsten Burgämter war. Dieses Areal umschlossen die *Außenareale*, sog. *Nicht-Residenz-Areale* oder *Nebenareale* der Burg. In ihrem Fall ist die Terminologie schon ein wenig fakultativ und bei jeder Burg wird sie nach lokaler Erforschungstradition verwendet. Selten können wir jedoch bei diesen Arealen ihre genaue Funktionen erkennen. Wir setzen voraus, dass sich hier die Personen und Aktivitäten konzentrierten, die für die Funktionsfähigkeit und das Leben der *Innenburg* sorgten. Sehr oft wissen wir aber nichts Näheres davon.

Mit eingebürgertem Begriff *Vorburg* wird gewöhnlich ein befestigtes, bzw. mindestens durch die Befestigung von der Akropolis abgetrenntes und eng daran angrenzendes Siedlungsgebilde bezeichnet; bei vielen frühmittelalterlichen Burgen vorkommt das wirklich. Die Absonderung der Vorburg ist jedoch ein Usus der modernen Archäologie. In den zeitgenössischen schriftlichen Quellen wird in der Regel die Einteilung der befestigten Burgfläche in einen Residenzteil und Nebenteile nicht hervorgehoben. Die Vorburg kann nur eine sein, aber auch mehr.

Unbefestigte Siedlungen bis zu gewissen Entfernung werden gewöhnlich mit Rücksicht auf die Anknüpfung an die befestigten Burgteile und manchmal auch auf die Höhe über dem Meeresspiegel entweder als ein *Suburbium*, ein *Vorfeld*, oder auch nur als *Dörfer*, *Siedlungen*, *besiedelte Stellen*, *vices* (historischer Begriff *vicus*) usw.

benannt. In besonders günstigen Fällen kennen wir sogar auch derer ursprüngliche Namen, die unterschiedlich vom Ortsnamen der ganzen Burg (z. B. in Znojmo oder Litoměřice) sind; manchmal ist jedoch derer genaue Lokalisierung schwierig oder unmöglich. Der Begriff *Suburbium* vorkommt schon in frühmittelalterlichen schriftlichen Quellen, er bedeutet dort jedoch am häufigsten die Besiedlung in unmittelbarer Umgebung der Burg, manchmal auch die der Burg rechtlich unterstellten Lokalitäten in höherer Entfernung. Diese Siedlungsgebilde bildeten wieder die das Burghinterland.

Nicht bei allen Burgen ist offensichtlich, was noch dazu gehörte und was nicht mehr. Bei der Mehrheit von Burgen kann man nur sehr problematisch derer Nebenareale von der umliegenden Landbesiedlung. Man berücksichtigt also konventionell ausgewählten Umkreis bis zur gewissen Entfernung von der Innenburg, soweit wir sie lokalisieren fähig sind. Meistens reicht der Umkreis mit dem Halbmesser von 2 km hin.

Nur solches archäologisierte Siedlungsgebilde ist es auch im Fall des frühmittelalterlichen Brno sinnvoll zu suchen. Diese Burg war in ihrer Zeit die zweite, maximal die dritte wichtigste mährische Burg. Dabei ist nötig nicht nur die Anwesenheit der jungburgwallzeitlichen Besiedlung, sondern auch deren Charakter und gegenseitige Unterschiedlichkeit in Erwägung zu ziehen.

Die wichtigsten mährischen Burgen des 11.–12. Jahrhunderts erfüllten im Allgemeinen außer der strategischen Funktion auch die Rolle der politischen, ökonomischen, Verwaltungs- und Religionszentren. Dadurch näherten sich diese Siedlungsgebilde eher den späteren rechtlich gegründeten Städten als den Burgen, bei denen schon die militärische Funktion hervorgehoben wurde und die darum oft im schwierig zugänglichen Terrain lagen.

Frühmittelalterliche Burg konnte ohne Probleme in der Tieflandlage liegen, wie einige weitere mährische Burgen (z. B. Spytihněv, Hodonín, Břeclav, Podivín, Strachotín) zeigen. Frühmittelalterliche Aue war ziemlich unterschiedlich von der heutigen, darum kann man nicht gegen derer Lage neuzeitliche Überschwemmungen und das Niveau des Grundwassers als Argumente angeben. Die Burgbebauung einschließlich des Fortifikationssystems war überwiegend der Holz-Erde-Konstruktion.

Die Archäologen entscheiden hauptsächlich längst für die Lokalisierung der Burg nicht mehr unter mehreren Lokalitäten, auf denen kein archäologisches Terrain bekannt ist. Weil die Burg Brno schon in den Quellen aus dem 11. Jahrhundert nachgewiesen ist, musste sie dort liegen, wo man die Funde aus dieser Zeit belegen kann. Diese Voraussetzung erfüllt ausschließlich Staré Brno, und zwar beide Ufer des Hauptstromes vom Fluss Svratka entlang. Wir kennen bisher nicht die Gestalt dieser Burg bis alle Details, wir stellen jedoch voraus, dass das wichtigere Areal am linken und Nebenareale am rechten Ufer lag. Aus beiden Arealen haben wir Belege der Befestigung zur Verfügung, wir kennen aber nicht derer genauen Verlauf. An beiden Ufern kennen wir auch Sakralbauten, wobei die Rotunde am linken Ufer wahrscheinlich älter ist, als die Rotunde am linken Ufer, die der Mehrheit

der Burgbewohner des niedrigeren Sozialniveaus diene. Sie stammt noch aus der 1. Hälfte des 11. Jahrhunderts, wann die Mauersakralbauten in den tschechischen Ländern keine Selbstverständlichkeit darstellten. Darum ist es stets möglich, sie für die Hauptburgkirche, die vorrangig dem Burgherrn diene, zu halten.

Noch vor dem Ende des 12. Jahrhunderts ändert sich aber die Struktur der Burg Brno und entsteht die noch jungburgwallzeitliche Besiedlung im südlichen Teil des historischen Stadtkerns. In diese Zeit fällt auch der Ausbau der Kirche St. Peter. Wahrscheinlich zusammen mit dieser Raumänderung kam es zur Verlagerung des Residenzareals, der Burgämter, des Burgmarktes und des Teils der Nebenareale in neue Lage. Brno hörte jedoch auf, die wichtige Königsburg nicht einmal im 13. Jahrhundert und nach der Stadtgründung zu sein. Das Burggrafamt wurde wohl auch in der Zeit, aus der wir davon keine direkten Nachrichten haben, besetzt. Noch vor der Fertigstellung der Königsburg Špilberk musste sich hier die Markgrafresidenz befinden, obwohl wir von deren Gestalt nichts Gewisses wissen.

Übersetzt von Autorin

30

BRNO V MINULOSTI A DNES

PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM A VÝSTAVĚ BRNA

V roce 2017 vydalo statutární město Brno,
Archiv města Brna (Přední 2, 618 00 Brno, amb@brno.cz)
Odpovědný redaktor PhDr. Libor Blažek
Redakce Mgr. Radana Červená, Ph.D.;
Jakub Pohanka, DiS.; Mgr. Martina Popovičová
Jazykové korektury RNDr. Alena Benešová
Německé překlady Bc. Denisa Sedlák Čevelová
Anglické překlady Mgr. Eva Bumbálková
Foto na přední straně vazby Marie Schmerková
Foto na zadní straně vazby ze sbírek Archivu města Brna
Vazbu a typografickou úpravu navrhl Martin Pecina
Sazbu a zlom zhotovil Petr M. Dorazil
Vytiskl Arch — polygrafické práce, spol. s r. o.,
Charbulova 3a, 618 00 Brno
Náklad 300 ks

ISBN 978-80-86736-56-3

ISSN 0524-689X

B | R | N | O